

Československá akademie věd

PRAMENY ČESKÉ A SLOVENSKÉ
LINGVISTIKY

Řada česká – svazek 1

U základů pražské jazykovědné školy

Vědecký redaktor: akademik Bohuslav Havránek

Recenzent: doc. dr. František Daneš, DrSc.

U základů pražské jazykovědné školy

K vydání připravil prof. dr. Josef Vachek, DrSc.

ACADEMIA

Praha 1970

© Josef Vachek 1970

O POTENCIÁLNOSTI JEVŮ JAZYKOVÝCH *)

(Přeloženo 6. února 1911)

Jméno potenciálnosti - k určení pojmu stačí prozatím říci, že rozumím tím statické kolísání, to jest nestálost v dané době, proti dynamické měnlivosti, jevící se změnami v postupu časovém - patří v jazykozpytě vlastně úkazům dvěma.

Předně je možno mluvit o statickém kolísání řeči mezi jednotlivci uvnitř jazykových společenstev. Úkaz ten netýká se snad jen nesnadného problému nářečí, nýbrž i jazyka jako vlastní látky jazykozpytného zkoumání. Vychází sice jazykozpyt nutně od mluvení jednotlivcova, ale naprosto se na ně neomezuje, nýbrž postupuje od konkrétních promluv jednotlivcových k jeho jazykovým zvykostem, k jeho řeči, a konečně k nářečí a jazyku, to jest jazykovým zvykostem uvnitř užšího nebo širšího jazykového společenstva. Obsahuje tedy jazyk teoreticky všechny jevy jazykové, které se vyskytují v konkrétních promluvách všech jednotlivých mluvčích, patřících v dané době k témuž širokému společenstvu jazykovému, jež nazýváme národem. Ve skutečnosti ovšem nemůže jazykozpyt této větě vyhověti nikdy, nejen pro úžasné bohatství jazykových jevů vůbec, nýbrž zvláště proto, že tu - zejména ve společnosti duševně čilé - vznikají každým dnem jevy nové, třeba nedlouhého trvání, a všímá si proto již od svých začátků při zkoumání jazyků téměř vždy jen rysů hlavních, které bývají též přístupnější primitivním metodám rozborovým. Toto zjednodušování, různé ovšem při různých jazycích a při různých druzích jevů jazykových, je vznikem svým i tradicí většinou neuvědomělé a tím se stává, že zdánlivá jednoduchost jevů jazykových se považuje často ne za výsledek jazykozpytné

*) Původně vyšlo ve Věstníku Královské české společnosti nauk, třída historická 1911.

metody, nýbrž za skutečnou jejich vlastnost, čímž vznikají často neblahé omyly. Je tedy samým vývojem dáno, že v jazykozpytě vedle obecně vědeckého úsilí o zjišťování zákonů co možno nejobecnějších je a má býti ještě intenzivnější odpor proti přílišnému a mechanickému zjednodušování fakt.

Důležitějším - alespoň v nynějším stadiu lingvistického zkoumání - než protest proti tomu, aby směřováno bylo metodické zjednodušování jazyka s vlastní jeho povahou, zdá se mi poukaz na vlastní projev potenciálnosti jevů jazykových: n a s t a t i c k é k o l í s á n í ř e č i j e d n o t - l i v c o v y . Zdánlivě není tu valného rozdílu mezi předmětem odstavce minulého a tímto tématem. Ve skutečnosti však jsou jazykozpytci, kteří sice dobře jsou si vědomi toho, že řeč jednotlivých mluvčích v témže společenstvu jazykovém se liší, ale řeči jednotlivcově přisuzují přespříliš stálosti. Poukazují jen na Oertela, který ve svých Lectures on the Study of Language (Nový York - Londýn, 1902) velmi pěkně promlouvá o problému nářečí a jazyka, ale o dospělém jednotlivci praví, že jeho jazyková zvyklost nutně musí býti za normálních okolností konstantní a promluvy jeho tedy též.¹⁾ Oba badatelé, jichž Oertel se dovolává, Bourdon a Rousselot, vyslovují se mnohem opatrněji, jak poznáme, když nespokojíme se kusými citáty, jež Oertel uvádí na str. 104, a přihlédneme k pracím jejich samým. Bourdon ve článku svém L'évolution phonétique du langage (Revue philosophique de la France et de l'étranger, 26, 1888) sice praví na str. 344, že řeč dospělého člověka je soubor činů ustálených zvykem,²⁾ ale čteme-li v závěrečných odstavcích, že řeč individuální se měnívá, třeba nepatrně,³⁾ vidíme, že Bourdon přece nepovažuje konstantnost řeči individuální za tak úplnou, jak by se dle Oertelových slov zdálo. A Rousselot ve známé své studii Les modifications phonétiques du langage (cituji podle původního otisku z Revue des patois gallo-romans, IV - V, 1891 - 2) omezuje větu, že nářečí je u téhož individua ustáleno,⁴⁾ sám třemi podmínkami: ustálenost ta týká se jen samé povahy zvuků a ne vlast-

ností podružných jako délky, ostrosti a intenzity, je rušena analogií a neplatí vůbec pro slova nedomácí. O nefonetických stránkách Rousselot ovšem nemluví. Jak patrně, zdá se i lingvistovi tak dobře a moderně informovanému, jakým se jeví Oertel ve jmenované knize, kolísavost řeči individuální tak nepatrná a bezvýznamná, že přes nápovědi Bourdonovy a přímá omezení Rousselotova prohlašuje tu konstantnost za zásadu. Tím oprávněnější, myslím, je tato studie, jejímž cílem je prokázat, že statická kolísavost je po mnoha stránkách důležitou vlastností jevů jazykových a že uznání této pravdy pomáhá řešiti několik zajímavých otázek lingvistických.

Začnu fonetickou stránkou řeči, v níž konstantnost je zdánlivě největší, a abych dodal dokladům svým co největší přesnosti, uvedu především data získaná objektivní metodou experimentální.

Velmi poučné je to, co ukazuje novější zkoumání o kvantitě hlásek v jihoanglické řeči vzdělaných vrstev. Pro náš účel stačí tu všimnouti si důrazných samohlásek v slovech jednoslabičných. Historické gramatiky kompendiového rázu, jako na příklad Kalužova *Historische Grammatik der englischen Sprache*, rozeznávají tu ve slabikách důrazných obyčejně samohlásky povahou svou krátké (na příklad æ jako ve slovích back, bag, atd.; e jako v set, bed, atd.; i jako v it, bid, atd.), samohlásky povahou svou dlouhé (na příklad ā jako ve slovích staff, ask atd.; ē jako v stir, dirt, herd, atd.) a dvojhásky (na příklad ai jako ve slovích dry, bite, bride, atd.; ei jako ve way, gate, made atd.). Odborní fonetici však již dlouho vědí, že věci jsou tu mnohem složitější. Sweet ve svém *Handbook of Phonetics*, vydaném roku 1877, poprvé pojednal o kvantitě anglických hlásek v jednoslabičných slovech zevrubněji. Rozeznává podle délky samohlásky trojí: hlásky dlou-

hé, polodlouhé a krátké. Dlouhé jsou jen dvojhlásky a tak zvané dlouhé samohlásky v zásloví (tedy z uvedených příkladů: stir, dry, way) a před znělými souhláskami (tedy z uvedených příkladů: herd, bride, made). Polodlouhé jsou dvojhlásky a tak zvané dlouhé samohlásky před souhláskami neznělými (tedy z uvedených příkladů: staff, ask, dirt, bite, gate), a tak zvané krátké samohlásky před souhláskami znělými (tedy z uvedených příkladů: bag, bed, bid). Krátké konečně jsou podle Sweeta jen tak zvané krátké před souhláskami neznělými (tedy z uvedených příkladů: back, set, bit). Viëtor pokročil tu dále tím, že zkoumal kvantitu experimentálně (Elemente der Phonetik³, str. 271): tím objevily se ještě větší různosti. Viëtorův materiál byl však nevelký a jeho zkušební osobou byl Angličan rodilý v Austrálii. Proto bylo zkoumání výhodně doplněno důkladnou prací E. A. Meyera Englische Lautdauer. Eine experimentalphonetische Untersuchung (Skrifter utgifna af K. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala, VIII., 3, Uppsala-Lipsko, 1903). Autor podává tu výsledky téměř 5000 měření na dvou Angličanech, rozených v jižní Anglii, a z výsledků těch můžeme vybrati na příklad tato čísla, udávající trvání Sweetových délek v setinách vteřiny:

a) Sweetovy samohlásky krátké:

ə nip	10,7	ə fɔp	19,7	ə mɛp	21,7
ə hwip	14,6	ə pɔp	20,6	ə kɛp	22,8
ə hwip	15,4				

b) Sweetovy samohlásky a dvojhlásky polodlouhé:

ə nib	20,0	ə bɔb	31,0	ə mɛb	34,8
ə bib	24,9	ə fɔb	31,6	ə kɛb	37,5
ə hijp	18,8	ə suwp	19,7	ə paip	24,9
ə pijp	19,8	ə suwp	20,7	ə raip	25,4
		ə šāp	29,2		

c) Sweetovy samohlásky a dvojhlásky dlouhé:

ə nij	29,5	tu duw	30,5	ə nou	31,3	tə vau	39,0
ə fij	30,0	tu duw	33,0	ə fou	33,1	tə bau	39,2
ə lij	32,0			ə tou	37,6	ə bau	41,2
						ə bau	41,4
						ə kau	43,2
ə nijd	33,6	tə buwd	32,9	ə baud	39,9		
ə lijd	35,2	tə buwd	36,4	hi baud	43,2		
ə bijd	38,8	hi kuwd	34,7				
ə sijd	34,0	hi kuwd	34,8				
		hi kuwd	42,7				

Takovéto výsledky vedly Meyera přirozeně k nové formulaci Sweetova pravidla, z níž nejdůležitější je věta, že je samohláska za stejných poměrů tím kratší, čím je jazyk při její výslovnosti výše zvednut. Ale i když uznáme všechny ty jemné důsledky, které Meyer z měření svých dovodil, zůstávají v délce jednotlivých samohlásek a dvojhlásek rozdíly. Netoliko že stejné samohlásky a dvojhlásky byly shledány i před stejnými souhláskami v různých slovech nestejně dlouhými, nýbrž i při dvojím nebo trojím vyslovení téhož slova - v příkladech je to vytčeno spojivkami - byla délka samohlásky pokaždé jiná, a to, když slova ta byla vyslovována jednotlivě, týmž mluvčím a - jak autor ujišťuje - přirozenou silou zvuku a v tónu klidného tvrzení. Vidíme tedy, že ani za zcela stejných podmínek není kvantita důrazných samohlásek v jednoslabičných anglických slovech konstantní, nýbrž že kolísá, že je potenciální.

Jaké kolísání v délce samohlásek i u týchž slov může být v hovoru souvislejší, třeba je slov těch užíváno v téže souvislosti a v témž postavení větném, ukazuje rozbor řeči amerických Angličanů, uveřejněný Scripturem v jeho Elements of Experimental Phonetics (Nový York, 1902). Tak třikrát přichází ve stejné větě a vždy přímo před pauzou slovo glæs evropská výslovnost: glæs) a délka samohlásky æ je při tom v setinách vteřiny: 57 - 45 - 35. Dvakrát vyskytá se tam slovo ra-

bin (evropská výslovnost rɒbin) před pauzou a v něm a poprvé trvalo 14 a podruhé 10,3 setin vteřiny a i poprvé 5,6 a podruhé 8,2 setin vteřiny. Výsledky měření Viëtorova svou kolísavostí až zarážejí. Ve výslovnosti téže osoby trvala na příklad samohláska ve slově pad jednou 55, po druhé 35, potřetí 25 setin vteřiny a dvojhláska ve slově bide jednou 25, podruhé 30 a potřetí 15 setin vteřiny.

Kolísavost kvantity není však u hlásek anglických zcela volná, nýbrž pohybuje se v mezích, na něž Meyer upozorňuje v kapitole nadepsané "Der zeitliche Spielraum der Artikulationen". Přitom je pohyblivost kolísavosti u různých hlásek různá. Pro vokály zjišťuje Meyer, přiznáváje ovšem chudost zkoumaného materiálu, že celkem je pozorovati menší kolísavost u skupiny, již označuje názvem "gespannte Vokale" (to jest ij, uw, ou, ei, ai, au, ɔ̄, ā, ɛ̄), proti skupině "ungespannte Vokale" (to jest i, u, a, e, ɔ, æ), a že, jak se zdá, kolísavost roste s vyšším postavením jazyka. Z jiné stránky posuzuje kolísavost anglické kvantity Verrier v jedné kapitole prvního svazku svého Essai sur les principes de la métrique anglaise (Paříž, 1909), podáváje ovšem výsledky svého subjektivního pozorování sluchového a jednáje v přední řadě o slabikách: stejně jako Sievers u slabik německých (Phonetik, § 707) rozeznává totiž Verrier u slabik anglických mezi prodloužitelnými a neprodloužitelnými. Prodloužitelný pod důrazem jsou prý všechny slabiky dlouhé, ať přirozeně - pak prodlužuje se element vokalický (na příklad: a...mz = arms, la...f = laugh, nou... = no, atd.) - nebo pozicí, kdy se prodlužuje element konsonantický (wel... = well, wan...dz = wonder, atd.). Neprodloužitelná pod důrazem je slabika krátká, za níž náhradou se dloužívá následující slabika nedůrazná, jež je prodloužitelná vždy (píti... = pity, stédi... = steady, atd.). Ale meze kolísavosti nejsou jediným omezením potenciálnosti anglické kvantity. Pohlédneme na tabulku, již znázornil Meyer na 101. straně svého díla kolísání v délce začátečního p, b, f, l :

Tabulka 1

Při	zjištěna byla délka /v setinách vteřiny/:											
	7-8	8-9	9-10	10-11	11-12	12-13	13-14	14-15	15-16	16-17	17-18	18-19
p		2	10	8	15	10	9	6	6	4	1	2
b	3	15	27	20	11	4	2	4				
f	2	1	5	8	8	7	4	2				
l		4	7	11	14	4	1					

Nejzajímavější je tu srovnání výsledků u hlásky b a f, jež kryjí stejně velkou plochu možností, ale vnitřním rozdělením výsledků značně se liší: při b narůstá případů až k 10 setinám vteřiny, při f až k 12 setinám, a ve shodě s tím ukazují výpočty Meyerovy, že průměrná délka začátečního b při jeho pokusech obnášela 11,8 setin vteřiny, průměrná délka začátečního f však 12,6 setin vteřiny. Můžeme tedy říci, že délka anglických hlásek je dnes staticky kolísavá, potenciální, že však kolísavost její je u jednotlivých hlásek různě pohyblivá a že uvnitř mezi této kolísavosti řadí se jednotlivé konkrétní případy vždy ve směru určité linie, kterou lze nalézt metodou statistickou. Směr linie té určován je vlivy, které nejsou sice tak mocné, aby kolísání délek určily zcela konstantně a umožnily na příklad přesné výpočty výsledků daných sil, jak je tomu třeba ve fyzice, ale přece se projevují zcela zřetelně. Jméno zákonů pro podobné poznatky lingvistické vnučovalo by nesprávnou představu o vlivech příliš absolutních, a proto je lépe označiti je jménem jiným, a nazvati je třeba statickými tendencemi.

To, co uvedeno, stačí snad k důkazu, že potenciálnost není u fonetické stránky řeči naprosto něčím nemožným a neznámým. Stejně dalo by se shledati mnoho zajímavého materiálu o tónové výšce hlásek a o jejich intenzitě, obé ovšem prozatím v týchž slovech, téhož významu a v téže souvislosti. Co se vlastní kvality hlásek týče, prohlašuje ji Rousselot na místě výše uvedeném za konstantní. Upozorňuji proti tomu jen

na to, co prohlašuje Scripture o té věci na několika místech svých spisů, na příklad při rozboru dvojhlásky ai, uloženém v *Researches in Experimental Phonetics (First Series. Stud. Yale Psych. Lab. 1899)* a znovu pak u výtahu otištěném jako druhý dodatek v *Elements of Experimental Phonetics*, a pak při výkladech o tak zvané kvalitativní analýze křivek zvukových v *Researches of Experimental Phonetics*, vydaných Carnegieovým ústavem ve Washingtonu 1906. V tomto díle Scripture charakterizuje obecně povahu anglických hlásek - ovšem v americké výslovnosti - takto: "Mluvené hlásky jsou jevy, jichž pravá podstata záleží v měnění od okamžiku k okamžiku (str. 41). Křivky zvukové - a tedy i hlásky jimi zaznamenané - jsou nepravidelný jako listy stromů: dvě nejsou zcela stejné, ale jednotlivé křivky téže variety se podobají sobě navzájem a liší se od variet jiných" (str. 49). Tedy zase potenciálnost, ale sevřená určitými hranicemi a jistě též projevující statickou tendenci.

Fonetická stránka řeči poskytla nám materiál ke stanovení pojmu potenciálnosti jazykové. Stránka *m o r f o l o g i c k á*, již rozumím vše, co se týká tvaru slov a vět, ukáže, jak uznáním jazykové potenciálnosti se usnadňuje řešení několika sporných otázek jazykozpytných.

Předně je tu důležitá otázka samostatnosti slova⁵⁾ ve větě. Dějiny této otázky ukazují zajímavě historii lingvistického bádání v posledním půlstoletí. Tím, že se materiál jazykozpytný dlouho bral jen ze starších period, kde se jeví zjednodušený a zmrtvělý konvencionálním pravopisem a jistě též logickým rozbořem, bývala samostatnost slova ve větě považována za něco samozřejmého. Odtud vedle později favorizovaného hláskosloví důležitost tvarosloví, odtud na příklad Miklosichovo pojetí syntaxe jako části gramatiky, kde se vykládá jen o významu druhů a forem slovných (*Vergleichende Grammatik*, IV, 1). Ries rázně proti Miklosichově definici protestoval (*Was ist Syntax?* Marburg 1894), ale problému samostatnosti

slova si nevěšimal: byla mu samozřejma. Zásluha o to, že problémem tím lingvistika začala se zabývat, patří moderním fonetikům, kteří zkoumajíce živou řeč mluvenou všimli si toho, že samostatnost slova ve větě naprosto není něčím nesporným. Sweet v zajímavém svém pokusu o statický rozbor moderní angličtiny (Words, Logic and Grammar, Transactions of the Philological Society 1875 - 6, Londýn, 1877, str. 470 - 502) první snad prohlásil, že slovo není jednotkou řeči mluvené. Proto na příklad ve své Elementarbuch des gesprochenen Englisch (3. vydání v Oxfordě 1904) dělí řady hláskové v tak zvané stress-groups, začínaje nový úsek obyčejně dle principu notace hudební hláskou důraznou. Sweeta následoval Sievers (Grundzüge der Phonetik⁴, Lipsko 1893), ale jemným smyslem pro skutečnost postřehl hned, že se apodikticky nesmí samostatnosti slovům upírat ani z hlediska fonetického. Praví proto, že je mluvená věta foneticky zcela jednotna v naivní řeči, že je fonetická jednotnost její tím nerušenější, čím je řeč naivnější, a že celkem bývá i u mluvčích gramaticky neškolených fonetické členění v takty mocnější nežli etymologicko-logické členění ve slova a sousloví. O Sieverse a zčásti o výkladu Saranovy v Deutsche Verslehre (Mnichov 1907) opírá se Dittrich (posledně: Konkordanz und Diskordanz in der Sprachbildung, Indogermanische Forschungen 25, str. 1 - 37), jenž převádí fonetickou teorii o nesamostatnosti, po případě neexistenci slova v syntax, tvoře na základě několika jen příkladů Sieversových celou teorii o syntaktické diskordanci, dle níž existují též věty beze slov (na příklad: *wosintige...fáyanən* ?). Takovými důsledky syntaktickými byl důležitý problém uveden z úzkého kruhu fonetického do širokého proudu obecného zkoumání lingvistického, jež celkem stále ještě považovalo samostatnost slova za samozřejmou. Zmínky o její problematičnosti má na příklad Brugmann, jenž se však spokojuje krátkým výkladem o tom, že rozkládání vět na slova se dařívá jen neúplně (Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen, ve Štrasburce, 1902 - 1904, str. 281 - 2) a Meillet (Introduction

à l'étude comparative des langues indoeuropéennes, Paříž, 1908, str. 108 - 111), který sice praví, že slovo jako jev fonetický nedá se přesně definovat, ale uvádí dvě okolnosti, ukazující, že slovo indoevropské je omezeno určitě i po stránce fonetické: zvláštní povahu hlásek koncových a pevné místo, kde bývá důraz. Konečně sluší připomenouti, že i psychologové a psychologičtí lingvisté, zkoumající duševní činnost při mluvení, řešili problém samostatnosti slova zabývajíce se otázkou, jak vzniká mluvená věta - upozornuji tu jen na Wundtovy kapitoly, více vývojově založené: Wort und Satz. Ursachen der Wortsonderung (Völkerpsychologie I. Die Sprache I, Lipsko 1900, str. 560 n.) a na výklady Finckovy, operující i kritérii ryze lingvistickými (Die Aufgabe und Gliederung der Sprachwissenschaft, Halle 1905, str. 29n). Já pokusím se o obecnou odpověď na problém ten, opíraje se jen o fakta jazykozpytná.

Je jich hojně pro i kontra. Fonetici, kteří hájí teorie o úplném mizení slova ve větě, mohou se tu právem odvolávat na akustický dojem, jenž na příklad cizinci neznalému řeči, již slyší, brání rozeznávat v ní jednotlivá slova a jenž je potvrzován podle Scriptura (Researches in Experimental Phonetics, vydáno Carnegieovým institutem ve Washingtonu, 1906, str. 45) i objektivními zápisy přístrojovými. Mohou též poukazovat na jev, vyskytující se ve vývoji některých jazyků, že dvě slova, foneticky úzce spojená, rozkládána byla nanovo nesprávně: tak v angličtině ān efeta > an ewte > a newte, a newt; a nadder (cf. něm. Natter) > an adder, atd. (viz Ch. Scott, English words which have gained or lost an initial consonant by attraction, Transactions of the American Philological Association, 1892 - 1894, a B. Fehr, Zur Agglutination in der englischen Sprache (Festschrift zum 14. Neuphilologentage in Zürich, 1910), jakož i na to, že někdy je i mezi lingvisty spor o to, jde-li v daném případě o jedno či dvě slova. Chyby neučených lidí v písemném dělení slov, jež uvádí proti samostatnosti slov na příklad Passy (Petite phonétique comparée des principales langues européennes, Lipsko 1906), mohou uka-

zovati jen na to, že meze slov nejsou očividné: že by neexistovaly, není tím ještě dokázáno, jelikož je v každé řeči mnoho různých jevů, o nichž mluvčí lingvisticky necvičený neví.

Důvody proti teorii o naprostém mizení slov ve větě jsou neméně závažné a o těch, protože je při dnešním stavu problému považují za důležitější, promluvív obšírněji, předem o dynamických, to jest takových, jež plynou z fakt vývojových. Nebudu zmiňovati se o různých změnách koncových slabik, protože u nich leckdy více než koncovost rozhoduje nedůraznost a vzdálenost od důrazu hlavního. Zajímavější jest již důraz český a polský, řecká pravidla přízvuková a snad i germánské posunutí důrazové, bylo-li to, jak novější práce ukazují, mechanické posunutí důrazu na první slabiku a ne jen na slabiku kmenovou. Nejprůkaznější však zdají se mi ty případy, kde na vývoj měla vliv délka slova a na něž v poslední době upozornil zejména J. Wackernagel článkem Wortumfang und Wortform (Nachrichten von der kgl. Geseeschaft der Wissenschaften zu Göttingen, Philologisch-hist. Klasse, 1906, str. 146n.). Tam se ukazuje, že délka tvaru slovesného určovala užívání či neužívání augmentu vedle v staré arménštině též v homérské řečtině, v Rigvedě a v dialektch středoidických. Zajímavé je též to, co Wissler vypráví o nářečí, jež v lidu švýcarském se vyvinulo ze spisovné francouzštiny (Das schweizerische Volskfranzösisch, Romanische Forschungen 27, str. 723n.). V původním tamějším nářečí bývalo vždy, jako ve frankoprovençalských nářečích vůbec, hojně paroxyton, protože nedůrazná koncová samohláska často se udržovala (ala > ala, gutta > götta, fenestra > fənitra, atd.). Toto schema slovní bylo podrženo i v uvedeném nářečí, takže ke koncové souhlásce francouzských slov, pokud se udržela, bývá přivěšováno -ə a tím slovo doplňováno na paroxytonon: en casse de malheur; ɛn ɔmə də sɔrt, atd.

Ze statických kritérií samostatnosti slova ve větě je zmíniti se o tom, že slova ve větě jsou více méně přemístitelná, kdežto slabiky ve slově obsažené přemístitelné nejsou. Hlavní váhu však mají tu přímá kritéria fonetická, která nej-

pádněji vyvracejí tvrzení těch fonetiků, kteří hlásají, že slova v řeči mluvené vlastně neexistují. V první řadě jsou to pro francouzštinu a angličtinu svědectví experimentálních fonetiků: Rousselot (Principes de phonétique expérimentale, Paříž, 1901 - 1908, str. 972 - 4) shledal rozdíl ve výslovnosti hláskových řad comte Roland - contrôlant, donne à Pierre - donna Pierre, a E. A. Meyer (Englische Lautdauer, str. 33) mezi a name - an aim. Pro jazyky jiné o podobných experimentálních svědectvích nevím - také pro francouzštinu a angličtinu bude třeba zkoumání dalších -, ale zato je v němčině a češtině zajímavé a cenné jiné svědectví pro samostatnost slova ve větě: tak zvaný ráz (coup de glotte glottal catch, fonetická značka: ?; viz o něm na př. Jespersen, Lehrbuch der Phonetik, Lipsko 1904, § 76; Frinta, Novočeská výslovnost, Praha 1909, str. 41 - 47).

Na jevu tom lze vůbec výtečně pozorovati různé formy potenciálnosti lingvistické. Kdežto v angličtině vzdělaných vrstev jihoanglických ho není (hi änsəz, st. 31, leda při násilném oddělování slov (viz Scripture, Elements of Experimental Phonetics, str. 278 - 279), a v obecné výslovnosti dánské (Rigssproget) je konstantním znakem celých kategorií slovních (an?n - kachna, ann - jiný; viz na příkl. Dahlerup-Jespersen, Kortfattet Dansk Lydlaere², Kodaň, 1898, str. 27 - 30; potenciální je stöd např. u af, der), je v češtině a němčině u slov s vokalickým počátkem potenciální. Přihlédneme-li nejprve k němčině, vidíme, že ráz je téměř vždy u vokalicky začínajících slov důrazných (ale konstantní není, v Maître Phonétique 1909 četl jsem: mit dan ybrigan heran, a ve Viëtorových Elementar: hätən aingēən zolən), kdežto u vokalicky začínajících slov nedůrazných a v druhé vokalicky začínající části slov složených je potenciálnost jeho daleko očividnější. E. A. Meyer ve svých fonetických prepisech německých hovorů (Deutsche Gespräche mit phonetischer Einleitung und Umschrift, Lipsko, 1906) užívá rázu u nedůrazných slov velmi málo. Viëtor klade jej ve svých transkripcích (Deutsches Lesebuch in

Lautschrift, dva díly, Lipsko, 1889 - 1901, a ve spisku Die Aussprache des Schriftdeutschen, Lipsko, 1909) častěji, ale zhusta při tom naznačuje závorkami i výslovnost bez rázu. Tendence, které tu potencialitu určují, jsou, jak se zdá, hlavně dvě, jež ovšem těsně vespolek souvisejí. V řeči rychlé, kde dbá se více o věty nežli o jednotlivá slova, ráz mizívá dosti značně, jak svědčí přepisy Meyerovy, kdežto v přednesu slavnostním, jako na příklad u Viëtora ve scénách ze Shakespeara, nebo v řeči ať pro důraz či z pedantství na slova kouskované (viz o tom O. Schroeder, Vom papieren Stil⁵, Lipsko, 1902, kap. III.) je téměř stálým průvodcem vokalicky začínajících slov. V češtině je tomu podobně. Přehlédneme-li seznamy podané Frintou na str. 45 a 46 o rázu uprostřed slova, poznáme snadno potenciálnost jeho i tendenci. U mluvčích zvyklých analyzovat slova složená v jejich části vyskytá se ráz uprostřed nich mnohem častěji než u lidí prostých: proto ná?ušní, ne?estetic-kí atd., ale náušnice, sóužit, pódučitel, pókáska, atd. U slov vokalicky začínajících a důrazných je ráz téměř vždy (ač Frinta uvádí též baáni, pudaáleji), kdežto u nedůrazných ho nebývá. Oba tyto měnlivé vlivy - oddělování slov a důraznost - spojují se při vytváření takovýchto dvojic: vedle obvyklých srostlic panúčitel, páneučitel, mócamóc, vyskytají se obyčejně zřetelná sousloví pan?ámbroš, paňi?úrváľková, moc?uzdravovat, ač ovšem opačnou výslovnost lze též slyšeti. Srovnáme-li zajímavé tvary f?itáľiji, f?ohni, s?okna, s?ucha, atd., s dvěma příklady Frintou uváděnými: přezemauzi, náústa, a s jinými podobnými: póduťerkou, náuhľi, dóuhľi, záouvali (záouvalama), ?úouval, dóuránije, atd., vidíme, že ráz spíše mizí po předložkách slabičných, které dle české výslovnosti jsou zdůrazněny, než po předložkách pouze hláskových, které důraz na začátku následujícího jména na sebe nestrhují. Jev ten dal by se vysvětlit teorií, kterou ovšem uvádím jen jako pouhou domněnku. Častěji již jmenovaný E. A. Meyer tvrdí ve článku Beiträge zur deutschen Metrik (Die Neueren Sprachen VI) na základě experimentálního zkoumání, že při německém důraze

je vrchol energie v začáteční souhlásce, při čemž ráz je počítán ovšem rovněž za souhlásku. Má tedy němčina dle toho tak zvaný důraz souhláskový, o němž, pokud vím, poprvé mluví Ginneken (Principes de linguistique psychologique, Paříž, 1907, § 333n.). Je zcela možno, že má čeština též takový důraz souhláskový. Přistoupí-li pak ke slovu, zdánlivě vokalicky začínajícímu, u něhož důraz spočívá na začátečním rázu, předložka neslabičná, důraz na rázu zůstává, ten se tím udržuje a působí asimilačně na znělou předložku, kdežto při předložkách slabičných důraz přechází na předložku a ráz, nemaje již takové důležitosti, mizívá.

Vrátíme-li se zase k otázce hlavní, o niž tu jde, k problému samostatnosti slova, můžeme z toho, co bylo řečeno o rázu v různých jazycích evropských, odvoditi tyto důsledky: okolnost, že v češtině a němčině ráz vyskytá se pravidlem jen na začátku slov nebo ve švu složenin, kdežto v dánštině většinou uvnitř slova, ukazuje, že v němčině i češtině je slovo formální jednotkou, a potenciálnost rázu v obou řečech dokazuje spolu potenciálnost její samostatnosti. Tímto výkladem, ježž možno podepřít i psychologickým pozorováním při normálním mluvení a čtení, i při patologických poruchách mluvení (pro tyto viz úvodní kapitoly Ginnekenovy, pro ono např. Scripture, Elements, str. 128n), myslím, že dají se smířiti důvody shora pro i proti samostatnosti slov uváděné. Nesmí se ovšem zapomenouti, že rozsah této potenciálnosti bývá různý v různých jazycích a že se měnívá i vývojem historickým. Na konkrétním příkladě pokusil jsem se zkoumat samostatnost slov v různých jazycích svými Poznámkami o substantivních složeninách a sdruženinách v současné angličtině (Sborník filologický, I, str. 245 - 257), kdež jsem dospěl k výsledku, že ve srovnání s češtinou a němčinou se jeví samostatnost slov v angličtině oslabena. Další důkaz tohoto oslabení spatřují v novoanglickém zdvojování slov k zdůraznění jejich významu. Vyskytá se, pokud vím, jen u adverbíí a adjektiv, tedy u slov, u nichž citová stránka cenění bývá nejdůležitější, a nutno je pečlivě

odlišovat od náhodného zdvojování slov, které je ovšem možno i v jazycích jiných a při němž vždy bývá tempo volné, rozjímané, a mezi členy dvojice pokles hlasu a pauza (např.: Vsadila, vsadila fialinku v poli). V angličtině slyšel jsem nejvíce příkladů tohoto zdvojování v rychlé řeči hovorové a členy dvojice byly při tom vyslovovány za sebou beze všeho přerušeni s důrazem rovnoměrným nebo klesavým: many many more examples, very very often, very very well, very very familiar indeed, very very foreign, always always, three hundreds of poorest poorest Jews, a great great friend of yours. Ze starších stadií jazykových, myslím, že zejména stará řečtina a latina z jedné a stará indičtina z druhé strany poskytují příklad zajímavého rozdílu v samostatnosti slovní, jak uvedl již James Byrne ve svých *General Principles of the Structure of Language* (2. vyd. v Londýně, 1892). O historickém vývoji samostatnosti slovní mohu uvést jen to, co vykládá o věci té Vossler ve knize, o níž se zmíním ještě později: *Sprache als Schöpfung und Entwicklung* (v Heidelbergu 1905). Mluvě o vývoji členění větného ve francouzštině praví, že starý slovosled qui moultifus sage ukazuje členění ve více skupin než moderní shrnující qui était très sage a stejně del olifan | haltes | les menées sunt ve srovnání s moderním les sons du cor sont forts. S tím by se mohl srovnat zvyk, jež sám jsem na sobě vyzoroval. Když zvolna nějakou větu stylizují, kladu obyčejně enklitická zájmena a tvary slovesné až za slovo, k němuž patří. Když však věty takové čtu podruhé, posouvám vždy enklitika taková kupředu před slova, k nimž náležejí. To jest: když větu teprve tvořím, člením ji mnohem ostřeji v jednotlivé části, a jelikož enklitické slovo nesmí oddíl větný začínat, musí stát za slovem, k němuž patří; když však větu již vytvořenou si opakuji, cítím ji více jako celek a enklitikon posouvá se pak k prvnímu slovu celé věty. Potenciálnost členění větného je tu zcela jasna.

Druhý zajímavý spor, jež potenciálností jeví jazykových možno dobře řešit, je o to, mají-li jednotlivé druhy slov

vlastní určitý stupeň důrazu. Otázka ta je důležitá zejména při zkoumání rytmu nějakého jazyka a jeho vlivu na slovosled: ve svých studiích o slovosledu anglickém poukázal jsem na to několikrát. Zde zaměním však materiál anglický za německý, protože při rozboru němčiny spornost tohoto tématu byla vyjádřena velmi jasně. Ve své Deutsche Verslehre (Mnichov, 1907) str.40n. podává Saran krátký přehled výkladů, jež se v němčině vyskytly o regulování důrazu obsahovou stránkou slov, a uvádí, že po náповědích Gottschedových a Klopstockových snažili se později zejména Moritz (Versuch einer deutschen Prosodie, 1786) a Benedix (Der mündliche Vortrag, 4.vyd. 1888) dokázat, že v důraznosti jednotlivých druhů slov jsou jakési imanentní rozdíly. Moritz mluví jen o monosylabech a sestavuje druhy slov podle důraznosti v sestupnou řadu, začínající substantivem a adjektivem a končící proklitickými a enklitickými zájmeny a partikulemi. Podobně činí Benedix, jenž sestavuje analogickou řadu pro všechna slova a spojuje ji s různými podmínkami plynoucími ze souvislosti. Saran přímo praví, že těchto teorií o určitém stupni důrazu, vlastním jednotlivým druhům slov, nelze hájiti: podle jeho přesvědčení neřídí se důraz ani třídou slov ani syntaktickými funkcemi, nýbrž stupněm důrazu odpovídají stupněm důležitosti a spojitosti významů sloučených v jeden celek. Nevšimaje si pozitivní části výkladů Saranových, prohlašují, že v otázce svrchu zmíněné nemají pravdu ani ti, kdož myslí, že určitý stupeň důrazu je konstantně vlastní jednotlivým druhům slov, ani Saran, který tvrdí, že mezi stupněm důrazu a druhem slov vůbec nějaké spojitosti není: stupeň důrazu každého slova je sice více méně potenciální, ale vztah mezi důrazem a různými druhy slov projevuje setendencemi, které ovšem nejsou tak absolutní, jak myslil Moritz nebo Benedix, ale jsou přece daleko znatelnější, než jak soudí Saran. Malá statistika, pořizená z prvních desíti odstavců E.A. Meyerových Deutsche Gespräche, nás o tom poučí dostatečně: (Viz tab.II.)

Jelikož jde tu jen o široké rysy - proto nedefinuji blíže též užitých kategorií slovných - stačí přihlédnouti jen

Tabulka 2

V textu je	substantiv	adjektiv	s l o v e s			
			plnovýznam.	modálních	pomocných	nám.osob.
celkem ...	169=100 %	71=100 %	128= 100 %	29= 100 %	92= 100 %	215=100 %
z toho je						
plnodůraz.	131=77,5%	49=69,0%	63=49,2 %	3=15,0 %	3=3,2 %	3=1,4 %
polodůraz.	13=7,7 %	5=7,0 %	21=16,4 %	8=40,0 %	11=11,9 %	1=0,4 %
nedůraz.	25=14,8%	17=24,0%	44=34,3 %	9=45,0 %	78=84,8 %	211=98,1%

k řadám, značícím počet slov plnodůrazných a nedůrazných: v první vidíme stále klesání a v druhé stálé stoupání od substantiv směrem k náměstkám osobním. A že tato škála není snad jen nahodilým rysem přepisu Meyerova, dokazuje obdobná statistika z několika prozaických úryvků, jichž fonetický přepis otiskl Viëtor jako dodatek v knize Die Aussprache des Schriftdeutschen (sedmé vydání v Lipsku, 1909):

Tabulka 3

V textu je	substantiv	adjektiv	s l o v e s			
			plnovýznam.	modálních	pomocných	nám.osob.
celkem ...	126=100 %	50=100 %	68=100 %	16=100 %	45=100 %	127=100 %
z toho je						
důrazných	106=84,2%	40=80,0%	41=60,3%	3=18,7%	6=13,3%	9=7,1 %
nedůraz.	20=15,8%	10=20,0%	27=39,7%	13=81,3%	39=86,7%	118=92,9%

Srovnání s tabulkou předešlou ukazuje, že jiná stupnice důrazová a jiný sloh výslovnosti - terminus ten vysvětlen bude později - přivodily celkovou změnu v rozdělení důrazu, že však klesající linie od substantiv k náměstkám osobním zůstala. Jsou tedy drobné tyto dvě statistiky důkazem shora postavené věty, že v němčině je sice důraz slov potenciální, že však se dají v něm stanovit určité tendence vzhledem k jednotlivým slovním kategoriím. Obdobnou statistiku pro angličtinu obsahuje můj článek o nové literatuře o rytmu a slovosledu současné angličtiny, otištěný ve Věstníku České Akademie, ročník XIX.

V obou problémech shora luštěných viděli jsme, že teorie potenciálnosti dobře dovedla smířiti dvě strany, jež tvrdily o témže jevu ano a ne. Podobně má se věc s mnoha problémy slovoslednými. Protože jsem o nich jednal obšírně už několikrát, upozorním jen na jedno: na úspěšnou polemiku Johna Riese proti teorii Braunově o volnosti postavení slovesného v pragermánštině (W. Braune, Zur Lehre von der deutschen Wortstellung, Forschungen zur deutschen Philologie, Festgabe für Hildebrand, Lipsko, 1894. - John Ries, Die Wortstellung im Beowulf, Halle, 1907, úvod). Ries popřel absolutní volnost slovosledu a připustil relativní, tj. potenciálnost, stanoviv statistickou metodou tendenci slovosledné. A stejná teorie a stejná metoda je nutná pro zkoumání slovosledu všude tam, kde není naprosto ustálený.

Stejně jako teorie potenciálnosti pomohla zjistit pravidelnost ve slovosledu zdánlivě zcela volném, pomáhá zjišťovat formální pravidelnosti i jinde, kde by jich nikdo nečekal a kde by jich také nikdy nenalezl ten, kdo při rozborech jazykozpytných myslí jen na absolutní zákony. Profesor university v Nebrasce L. A. Sherman zkoumal v prvním svazku University of Nebraska Studies a pak též v některých kapitolách knihy Analytics of Literature (A Manual for the Objective Study of English Prose and Poetry, Boston, 1893) délku a složitost period a hojnost predikace u jednotlivých anglických a amerických autorů metodou statistickou a dospěl k překvapujícím výsledkům, že ačkoli přirozeně oba jevy jsou kolísavé, přece pohybují se pro téhož autora v určitých mezích a s určitou tendencí, kterou možno je vyjádřiti číslem průměrným. Tak u de Quinceyho při zkoumání 2225 period kolísají průměrná čísla pro jednotlivá sta od 29,09 slov do 40,29, ale v desíti stech je průměrné číslo od 31 do 35 a průměrné číslo pro celý komplex je 33,25. Zkoumání Macaulayových Dějin Anglie, jež obsahují 41 579 period, podalo výsledky tyto: průměrná čísla pro jednotlivé tisíce kolísají od 19,62 do 26,09, ale při tom průměrná čísla třiceti tisícek se omezují na kolísání mezi 21 a 25

a průměrná čísla pro desetitisíce ukazují překvapující jednotnost: 23,33, 23,18, 23,32, 23,72. Průměrné číslo pro celý komplex je 23,43. Podobně podařilo se zjistit Shermanovi pravidelnosti v složení period a v hojnosti predikace - je zajímavé, že vývojem k moderní literatuře se periody sice zjednodušují, ale současně ubývá predikace, takže sloh na jasnosti nezískává - a žáci jeho, o jejichž pracích referuje R.E. Moritz v článku: On a Quantitative Relation Governing Certain Linguistic Phenomena (Modern Language Notes 24, str.234-241), připojili k tomu ještě zkoumání délky slovní. Ke zkoumání tohoto druhu patří též práce o pravidelnostech v důrazové stavbě vět, o nichž s dostatek poučují moje články ve Věstníku Akademie.

Teorie potenciálnosti je nutná též pro správné posuzování obsahové stránky řeči. Chystaje obšírnější referát o novější literatuře těchto problémů, spokojím se tu několika poznámkami. Již Wundtovy výklady o pojmenování předmětů (Die Sprache, II, 464n.) učí, že z celkové představy předmětu, určitým názvem pojmenovaného, souvisí s tímto názvem původně jen jeden převládající znak, že však název se později spíná s celou představou předmětu, a když proudem myšlení různé prvky této celkové představy se mění, že tím mění se též význam názvu. Wundtovi však hlavně jde o dynamickou změnu významu. Skutečně důkladného rozboru dostalo se obsahové stránce jazyka teprve prací Ženevského docenta Ch. Ballyho Traité de stylistique française (Heidelberg 1909), která na štěstí není ani stylistikou v obvyklém slova smyslu ani nemá význam jen pro francouzštinu, nýbrž podává skutečnou statickou sémaziologii, a to na spolehlivých základech lingvistických, ne psychologických. V bohatých kapitolách této knihy neustále jsme upozorňováni na obsahovou kolísavost řeči, tedy zase na potenciálnost. Připomínám jen nejdůležitější snad jev tohoto druhu, kolísavý poměr intelektuálních a afektivních prvků v ob-

sahu veliké části výrazových jednotek, jenž jeví se na příklad v češtině tím, že některých demonutiv hned užíváme k označování skutečně malých předmětů (Strýc má jen přízemní domek. To nepotřebujete klec, stačí tahle klícka), hned k označování malých předmětů bez ohledu na velikost (Je to domek jako klícka!). Tak jeví se obsahová potenciálnost řeči, vycházíme-li od dané jednotky výrazové, jako skutečná kolísavost významu. Vycházíme-li však od dané představy a hledáme její slovní výraz, objeví se nám obsahová potenciálnost řeči jako pluralita výrazů, to jest možnost vyjádřiti totéž několika způsoby. To však vede ještě k jiné otázce, kterou teorie jazykové potenciálnosti pomáhá řešit: k otázce v z á j e m n é h o p o m ě r u m e z i j a z y k o z p y t e m a s t y l i s t i k o u , p o p ř í p a d ě r é t o r i k o u . Často čítáme v syntaktických monografiích poznámku, že ten či onen jeví řeči některého spisovatele nepatří do gramatiky, nýbrž do stylistiky nebo do rétoriky. To je mínění dle mého názoru nesprávné. Jedná-li se o jazykozpytný rozbor individuální řeči, jsou všechny její jevy materiálem lingvistickým a není možno odkazovat některé z nich do stylistiky. Jazykozpyt je vědou, jež zkoumá staticky jazykový materiál společenského celku v dané době a dynamicky jeho změny historické a má tedy přímo povinnost určovati povahu materiálu toho zkoumáním řeči individuálních tak, aby ve výsledcích svých ukazoval plnou jeho potenciálnost. Stylistika neliší se od jazykozpytu materiálem, nýbrž cílem. Zkoumá-li jazykozpyt řeči individuální, aby určil jazykový materiál společného celku, zkoumá stylistika konkrétní díla literární, aby určila, jak daného materiálu jazykového užito bylo k vytvoření individuálního díla uměleckého. Rozbor stylistický je tedy vždy obrácen k individualitě a může nanejvýš rozšířiti své bádání na individualit několik, aby zkoumal jejich stylistickou závislost buď vzájemnou neb od společného vlivu vnějšího. Nikdy však nemůže se stylistika zabývati celým společenským celkem a názvy Česká stylistika, Německá stylistika atd. obsahují kontradikci in adjecto. Buď takový spis

stanoví možnosti výrazu v daném jazyku a pak je to lingvistický rozbor jeho potenciálnosti, nebo klade vedle sebe poznatky skutečně stylistické a pak je to jen sklad příkladů, jež je nemožno uvést v systém. Často bývají oba směry míšeny, jako ve známé a jinak bohaté knize R. M. Meyera Deutsche Stilistik (Mnichov 1906), v jejíž první kapitole autor popleteně stylistiku definuje hned jako "vergleichende Syntax, d.h. Lehre von den normalen Gestaltungen der syntaktischen Möglichkeiten", tedy - nehledíme-li na slovo "normalen", jímž se eskamotérsky připravuje změna - jako nauku lingvistickou, hned jako "die Lehre von der kunstmässigen Anwendung der fertigen Rede", tedy jako problematickou vědu o uměleckém tvoření literárním. K systému vědeckému žádná "národní" stylistika, psaná z hlediska uměleckého, dospěti nemůže. V nejlepším případě bývá výsledkem dobrý přehled výsledků stylistik individualistických pro účely praktické: příručka metodická.

Jsou však v jazyku skutečně jevy, jichž zkoumání zdánlivě se blíží rozboru stylistickému: jsou to slohy řeči, jak nazval bych na rozdíl od individuálního rázu literárního tvoření uměleckého úkaz, že řeč určovaná podobnou povahou nebo podobným účelem má i u různých mluvčích určité rysy společné. Vliv těchto určujících sil na materiál jazykový, umožněný právě potenciálností jazykovou, k níž přistupuje neustálé míšení dialektů vrstevných a společnostních, byl zkoumán teprve v několika případech, ale ty stačí, abych stručně ukázal, jak se slohy řeči projevují jednak ve výslovnosti, jednak v slovníku a syntaxi.

Fonetická povaha daného nářečí v dané době jevívá se dvojitým způsobem: jednak ryze foneticky zásobou hlásek a jednak foneticko-formálně rozdělením jich na slova. Kdyby bylo nějaké nářečí foneticky zcela konstantní, jevílo by se to tedy tím, že by byla konstantní jeho zásoba zvuků a že by byla konstantní též fonetická povaha každého jednotlivého slova, a naopak,

fonetická potenciálnost nějakého nářečí projevuje se potenciálností směru toho neb onoho nebo směrů obou. Vliv slohů řeči na výslovnost současné angličtiny - jde tu o slohy účelové a ty uznává Jones, *Transcriptions of English Prose*, Oxford, 1907, tři a Lloyd, *Northern English*², Lipsko, 1908, čtyři - dá se pozorovat ve směrech obou. O zásobě zvuků mluví hlavně Jones, uváděje na příklad, že ve slohu slavnostní recitace užívá se často chvějivého r místo nebo vedle třeného l a že vyskytá se tam i archaické pro výslovnost jihoanglickou m. O kolísavosti fonetické podoby slov dle slohů výslovnosti, při níž jde hlavně o zeslabování samohlásek nedůrazných, vykládají autoři oba. Ukázky těchto různých slohů výslovnosti podal jsem ve Věstníku České Akademie, XVIII, str. 4 - 5. Podotýkám, že vedle normálních slohů výslovnosti existují též patologické, jež pro lingvistiku nemají ovšem přímé důležitosti, a to slohy působené vadami výslovnosti nebo patologickými stavy přechodnými, na příklad opojením. O vlivu opilosti na výslovnost anglickou je možno se poučit u Ripmana, *Specimens of English*, Londýn, 1908, str. 26, a ve článku Fijna van Draat *Drunkard's English*, *Englische Studien* 34.

Na vliv slohů na slovníkovou a syntaktickou stránku řeči upozornil s důrazem zejména Gröber v pojednání *Methodik und Aufgaben der sprachwissenschaftlichen Forschung* (*Grundriss der romanischen Philologie*², I. str. 267n.). Liší mezi vyjadřováním subjektivním, jež projevuje také city vyvolané v mluvčím tématem hovoru, a objektivním, jež prostě sděluje myšlenku. Subjektivní vyjadřování liší se od objektivního kvantitativně tím, že jednak nahrazuje pauzou, tónem nebo posunkem to, co toto vyjadřuje slovy, jednak že opakuje, co stačilo by říci jednou, kvalitativně tím, že volí jiná slova místo věcných pojmenování, a localiter konečně tím, že klade členy větné na místo, jež jim v řeči objektivní nepřísluší. Oba způsoby vyjadřování bývají v řeči spojeny. Projevuje-li však mluvčí náklonnost k jednomu z nich nebo vůbec k určitému slohu vyjadřování, jeví se tak v tendencích jeho řeči jeho povaha. Na kon-

krétním příkladě velice pěkně byl tento problém projednán knihou N. Bógholma Bacon og Shakespeare (Kodaň, 1906), v níž autor řeší otázku Bacon-Shakespeare rozbořením řeči obou autorů, jak to byl již naznačil Jespersen v poznámce na str. 48 své knihy *Growth and Structure of the English Language* (Lipsko, 1905). Všecky rozdíly, jež Bógholm mezi řečí - ne stylem! - Baconovou a Shakespearovou stanoví, nepatří k potenciálnosti řeči, neboť uvádí-li Bógholm jako hlavní rozdíl to, že Bacon je konservativnější a k tomu přísnější gramatik, a Shakespeare spisovatel lidovější, je tu charakteristika jejich slohů vyjadřovacích zřejmě spojena s označením různých vrstevných dialektů, jimž náleželi. Tak liší-li se řeč obou tím, že Shakespeare užívá dosti často původního nominativu ye jako akuzativu (cf. Franz, *Shakespeare-Grammatik*², Heidelberg, 1909, str. 251 - 2),⁶⁾ kdežto Bacon neužívá tvaru tohoto jako akuzativu nikdy, je to jistě známka lidovější řeči Shakespearovy a uhlazenějšího dialektu Baconova. Slyšíme-li však, že dvojí komparace - adverbium a suffixem - je u Shakespeara hojná (viz též Franz, str. 206 - 207), ale u Bacona jen několika málo příklady zastoupena, nejde tu zřejmě o rozdíl mezi dvěma dialekty - ještě Pope bojoval proti tomu zjevu -, nýbrž o rozdíl mezi dvěma individualitami, mezi mužem živé fantazie a prudkého zájmu o život, jenž v řeči dbá o důraz a ne o logiku, a myslitelem, jenž slova svá podřizuje stejně přísným zákonům jako své myšlenky. Ke stejným důsledkům vede srovnání zásoby slovní obou autorů. Celé řady výrazů, jež Shakespeare ve hrách svých označil jako pedantské, užívá Bacon zcela přirozeně, a spojky, jež příliš přesně a proto příliš těžkopádně vyjadřují vztah dvou vět - např. insomuch as -, jsou časté u Bacona, ale velmi řídké u Shakespeara.

Tolik prozatím, abych ukázal na rozdíl mezi naukou o slozích a stylistikou. Kniha Ballyho přináší tu zase mnoho nových podnětů i poznatků, těch však užijí až v práci příští.

K závěru ještě chci dodat, že dobře vím, že teorie poten-

ciálnosti není myšlenkou zcela novou: nápovědi a výklady téhož smyslu jsem shledal u řady lingvistů jiných a počet jich jistě by se zvětšil, kdyby soustavně se po té stránce prohlédla všechna roztráštěná, nesoustavná a nepřehledná literatura lingvistická posledních padesáti let, v níž mnoho myšlenek se tají, které jsou zcela moderní a pokrokové. Výklady zde podané liší se však od předchůdců těch někdy pojetím základní myšlenky a jindy přesným postupem induktivním na základě materiálu lingvistického. Proto připojuji trochu poukazů na literaturu odbornou a na dějiny problému.

Hlavním rysem lingvistického bádání v devatenáctém století je odpoutání řeči od mluvícího jednotlivce: materiálem jeho je jazyk jako něco objektivního, v daném čase a místě konstantního. U analytických lingvistů je názor tento v úzkém spojení s historismem, jenž datuje se hlavně od Jakoba Grimma, a jímž, jak bylo již řečeno, materiál jazykozpytný je často nesprávně zjednodušován. Vliv věd přírodních, jenž nejpříkřeji se projevil Schleicherovým prohlášením, že je řeč organismus a jenž ve škole mladogramatické vedl k apriorní víře v zákonitost jazykových změn, působil týmž směrem. Lingvisté psychologizující byli sice daleko vnímavější pro přebohatou měnlivost řeči, ale zatarasili si cestu k přímému poznání důsledků toho jednostranným zdůrazňováním společenské povahy řeči, jež od Humboldta přes Steinthala až k Wundtovi může být stopováno. Odvrat od těchto protiindividualistických názorů byl a je těžký pro jejich částečnou správnost a jejich exaktně vědecký vzhled. Ale přesto byl několikrát proveden.

Prvním pramenem opozice bylo užší a oddanější přilnutí ke skutečnosti, jež projevilo se u jednotlivých lingvistů vždy individuálně, vyrůstajíc z různých zájmů. U mladého a předčasně zemřelého Kruszewského, žáka Baudouina, jehož Očerky nauki o jazyce (v Kazani, 1883) je znám hlavně z německého zpracování v prvních pěti ročnících Techmerova Internationale Zeitschrift für allgemeine Sprachwissenschaft (I. ročník 1884),

vedla k tomu snaha vybudovati na výsledcích přímého pozorování ruštiny vlastní teorii lingvistickou. Kruszewski pokládá za základní vlastnosti řeči složitost a neurčitost jejích jednotek, na nichž zakládá se její vývojová měnlivost. Věta, slovo a elementy morfologické jsou neurčity obsahově. Hlávka je neurčita fyziologicky, tj. její artikulace může v určitých mezích kolísati, ale neobyčejně rozmanité kolísání artikulace je prý provázáno jen poměrně nepatrným kolísáním hlávky, protože sluch není s to, aby tolik jemných odstínů rozeznal. Tak alespoň Kruszewski teoreticky předpokládá, protože na jiném místě praví, že z nedostatku výzkumných metod nedá se pro ten čas zjistit, je-li zvuk, akusticky určitě v dané době konstantní, konstantní též fyziologicky. Je prý to však pravděpodobno, takže konstantnost hlávkového systému v daném nářečí a v dané době lze prohlásiti za statický zákon lingvistický. Působena je děděnými dispozicemi a pamatováním dřívějších artikulací: myšlenka, která se znovu objevuje v článku Karstenově, Sprecheinheiten und deren Rolle im Lautwandel und Lautgesetz (Phonetische Studien III, 1890), přeloženém ze III. roč. Transactions and Proceedings of the Modern Language Association of America (1887). - Schuchardt nebyl tak tvůrce vlastních soustav, jako spíše o skutečnost se opírající odpůrce mladogramatiků. Z první z obou jeho knih sem patřících, Slavodeutsches und slavitalienisches (Štýrský Hradec, 1884), mohou uvést větu, že v našem mozku žije nekonečný svět představ s řečí souvisejících, z nichž každá je s mnoha jinými v nejrozmanitějším způsobu spojena, při čemž síla těchto spojení se neustále mění a tím četné a důležité změny v řeči povstávají. Ve knize druhé, Über die Lautgesetze (Berlín 1885), Schuchardt praví, že individuální výslovnost, pokud sahá pozorování, není nikdy prosta kolísání. Ruku v ruce s tímto nekonečným štěpením řeči jde prý nekonečné míšení řeči.

Pod vlivem spisů Schuchardtových, z opozice k mladogramatickému stanovisku Nyropovu, ale zejména z jemného pozorování

fonetického vyrostla r. 1886 studie Jespersenova, uveřejněná původně v Nordisk tidsskrift for filologi, ny række VII, a pak znovu otištěná jako první z obou článků spojených v Jespersenových Phonetische Grundfragen (Lipsko, 1904) společným názvem Zur Lautgesetzfrage. Tam Jespersen důrazně vytýká, že nikdy se nikomu nepodaří, aby mluvil zcela jako druhý, ani co se týče hlásek, ani co se týče obsahu s hláskami těmi spojovaného; vždy jde tu jen o přibližnosti. - Ještě důležitější však je to, co Jespersen praví o slozích řeči. Jako prý často různým postavením ve větě vznikají dvojí tvary téhož slova, tak vznikají též někdy dvojí formy různým slohem řeči a existují vedle sebe v řeči téhož individua. To dokládá Jespersen z dánštiny a uvádí též odstavec ze známého díla Wegenerova Untersuchungen über die Grundfragen des Sprachlebens (Halle 1885), v němž se praví, že v rodině a vůbec v úzkých společnostech se artikuluje daleko nepřesněji a s menší silou výdechovou než v hovoru osob méně mezi sebou známých. Také ve fonetice Sieversově na leckterých místech najdeme výklady o kolísavosti jevů lingvistických (Grundzüge der Phonetik,⁴ Lipsko 1893, např. vedle uvedených již poznámek o poměru slova a věty ještě §§ 669 a 682) a na faktech Sieversem uváděných založil zase Jespersen svůj druhý, r. 1904 psaný článek o zákonech hláskoslovných, kde mluví dosti obšírně o tzv. Richtigkeitsbreite, tj. vlastně o mezích potenciálnosti jednotlivých jevů jazykových, posuzované ovšem po stránce srozumitelnosti. Pro každý prvek řeči existují prý meze, v nichž může být poznán. Meze ty nejsou různé jen v různých řečích, nýbrž i v téže řeči pro různé prvky. U Wundta konečně, reprezentanta lingvistiky sociálně-psychologické, nezapřel se pozorující a experimentující psycholog individuální. Wundt činí potenciální výslovnost (Spielraum der normalen Artikulationen) přímo částí svých teorií lingvistických, jmenuje ji jako první příčinu individuálních změn hláskových. Rozeznává mezi potenciálností individuální a obecnou, tj. tou, jež naznačuje kolísání výslovnosti jednotlivců patřících k témuž nářečí, a promlouvá blíže o potenciálnosti jednotlivých vlastností hlá-

sek, o potenciálnosti místa artikulačního, o potenciálnosti kvantity, důrazu a výšky (Völkerpsychologie, I, Die Sprache 1, Lipsko, 1900, str. 364n.).

Druhý pramen opozice proti lingvistice objektivní, proti-individualistické, je moderní idealistická filosofie (viz o ní např. G. Villa, L'idealismo moderno, Turin, 1905), jež do lingvistiky zasáhla hlavně pracemi neapolského filosofa B. Croce a jeho německých stoupenců Fincka a Vosslera. Benedetto Croce, z jehož hlavního sem hledícího spisu Estetica come scienza dell'espressione e lingvistica generale (2. vyd. Milán, 1904) dr. E. Franke přeložil do češtiny první, teoretickou část (Světová knihovna, sv. 588 - 589, 614 - 615, Praha 1907) a jehož filosofii vyložil též autor jak v úvodu ke svému překladu, tak v České mysli (O Croceově estetice, Česká mysl IX, 401 - 414), spatřuje podstatu řeči ve vnitřním výrazu, jenž je zcela individuální a totožný s uměním. Filosofické výklady Croceovy převedl na půdu konkrétních rozborů lingvistických K. Vossler, jenž názory své nejobširněji podal v uvedené již knize Sprache als Schöpfung und Entwicklung. Eine theoretische Untersuchung mit praktischen Beispielen (Heidelberg 1905). Jako individuální činnost je řeč umělecké tvoření (Sprache als Schöpfung). Jakmile se však řeči používá ve styku jednotlivců, není to již výtvor individuální, nýbrž kolektivní, jenž stává se empirickou skutečností a mění se (Sprache als Entwicklung). Řeč individuální je vždy nově tvořena, staré slovo v nové souvislosti není týmž ani zvukově, a tak v řeči jako jevu individuálním vidíme neustálé a nekonečné měnění: pro meze této měnitelnosti nevidí prý Vossler v řeči místa. Tak dělí teoretický faktor ryzího nazírání jednotlivce od sebe a diferencuje jejich řeč do nekonečna, praktický faktor volné analogie spojuje je však ve společenstva jazyková. Ještě konkrétněji mluví F. N. Finck, jehož spis Die Aufgabe und Gliederung der Sprachwissenschaft (Halle 1905) jsem již uvedl a jež pěkně u nás charakterizoval v nekrologu dr. E. Franke (Přehled, VIII, str. 649 - 651). I on zdůrazňuje, že mluvení je činnost individuální, ale výslovně

praví, že nesprávně by bylo považovati individuálnost řeči za něco absolutního, autonomního, nezávislého. Řeč příslušníků téhož jazykového společenství má vždy přes subjektivnost mluvení značnou míru jednotnosti, způsobovanou vzpomínkami na dřívější mluvení vlastní i na mluvení jiných. Jazykověda má zkoumati řeč jako úhrn výrazů nazírání na svět, jež jsou společny většině národa. Silně individuální výrazy takové patří zkoumati vědě literární. - Zaznamenati musím tu konečně ještě článek R.M. Meyera Gibt es Lautwandel? (Zeitschrift für vgl. Sprachforschung, 42, str. 28 - 38), jehož výklady zřejmě založeny jsou na pracích Vosslerových a směřují dle všeho proti Delbrückovu článku Das Wesen der Lautgesetze (Annalen der Naturphilosophie 1902). Autor odůvodňuje tu větu, že není změn hláskových, nýbrž že je jen výběr mezi formami paralelními. Důkaz provádí na materiálu, jež si vyvolil asi dle vzoru Delbrückova, který však je pro verifikaci jeho teze naprosto nevhodný: na kusých našich vědomostech o hláskách starohornoněmeckých.

Touto hrstkou jmen a citátů jsou snad dostatečně charakterizovány oba hlavní proudy lingvistického bádání v poměru k problému, jež pokusil jsem se tu řešit. Dva příspěvky k němu, jež bych byl rád ještě seznal, byly mi na ten čas nepřístupny, a proto je jen jmenuji tu k závěru: Axela Kocka Om språkets förändring (Göteborg), kde autor užívá psychologie Jamesovy mluví prý o stálém měnění řeči, a Jana Rozwadowského přehled dnešního stavu jazykozpytu indoevropského (Eos, czasopismo filologiczne, 1910), kde dle zprávy prof. Janka (Časopis pro mod. filologii, I, 175) autor prohlašuje, že v soudobém jazykozpytu pilně se ventiluje otázka jistoty jevů jazykových.

A ještě poznámku. V přehledu odborné literatury často byl problém jazykové potenciálnosti spojen se záhadou zákonitosti jazykových změn. Já, abych téma zjednodušil, přísně jsem se držel statické stránky, věren svému přesvědčení, že postup od statiky k dynamice je v jazykozpytě nejspolehlivější⁷⁾. Podotýkám to proto, abych snad nevbudil domnění, že chci studii

touto řešit i problémy dynamické. Nikoli: ty, myslím, mohou se řešit teprve tehdy, až důkladnějším ještě zkoumáním jednotlivých jazyků bude pevně zjištěno, které jevy v nich v té a v té době byly konstantní a které potenciální. Pak teprve bude čas se ptát, jak dlouho jev potenciální α můžeme ještě považovati za týž v základě jev α jen s malým posunutím potenciálnosti a ode kdy musíme již mluvit o novém jevu β , jenž z jevu α povstal. Budou to zkoumání velmi nesnadná, jichž tu třeba, ale budou-li provedena, budeme více věděti o základech jazykového dění. Cestu k podobným pracím trochu ukazuje studie Rozwadowského Ein quantitatives Gesetz der Sprachentwicklung (Idg. F. 25, str. 38ff.).

POZNÁMKY

1) The first utterance creates a weak diathesis (= a certain psychophysical disposition, str. 102), on account of which a second utterance will be similar to the first; like every utterance, the second will react on the diathesis and strengthen it. In the adult, therefore, the diathesis, under normal conditions, must be constant, and the utterances belonging to it alike (str. 103).

2) On peut considérer tout le langage d'un homme adulte comme un complexe d'actions organisées en lui par la répétition, devenues habitudes.

3) Remarquons pourtant que la recherche serait plus difficile encore si elle portait sur le langage d'un seul individu et sur toutes les modifications à peine perceptibles que sa prononciation peut subir aux divers moments de son existence (str. 369).

4) Le patois est fixe le même individu (str. 228).

5) Jak patrnó, považují slovo za formální jev jazykový, ne za obsahový. Formálně definuje slovo např. Finck: Das Wort ist der kleinste, nicht in bestimmter Weise an andere Lautkom-

plexe gebundene Bestandteil der Rede (Die Aufgabe und Gliederung der Sprachwissenschaft, Halle, 1905, str. 30). Definice ta, jež vlastně činí nemožnými tzv. distanční kompozita, je zcela ve shodě s tím, co napsal jsem o složeninách a sdruženinách ve Sborníku filologickém 1910. Definice Dittrichova (Idg. Forschungen 25, str. 16) směřuje kritéria formální s obsahovými.

6) Franzovu výkladu, že ye je tu zeslabený tvar z you, odporují rýmy na -ī z -ē (viz Viëtor, A Shakespeare Phonology, Marburg 1906, str. 162 - 3).

7) Je spravedливо, abych konstatoval, že rozdíl mezi statickými a dynamickými problémy jazykozpytnými poprvé mi ostře na mysli zatanul, když jsem za universitních studií četl Masarykovy poznámky o jazykozpytu v jeho Konkrétní logice.

TEZE

PŘEDLOŽENÉ PRVÉMU SJEZDU SLOVANSKÝCH FILOLOGŮ V PRAZE 1929 *

1.

Metodické problémy

plynoucí z pojetí jazyka jako systému
a význam tohoto pojetí pro jazyky slovanské

(synchronická metoda a její poměr k metodě diachronické, srovnávání strukturální proti srovnávání genetickému, nahodilost či zákonitá souvislost vývojových jevů jazykových).

a) P o j e t í j a z y k a j a k o f u n k č n í h o
s y s t é m u .

Jazyk jako výsledek lidské činnosti sdílí se s ní o záměrnost. Ať analyzujeme jazyk jako výraz nebo jako sdělení, úmysl mluvčího jest vysvětlení, které je nejvíce nasnadě a je nejpřirozenější. Proto jest při lingvistické analýze dbáti stanoviska funkčního. Z funkčního stanoviska je jazyk systémem účelných výrazových prostředků. Žádnému jazykovému jevu nelze porozumět bez ohledu na systém, k němuž náleží. Ani lingvistika slovanská se nemůže vyhýbati tomuto aktuálnímu komplexu problémů.

b) Ú k o l y s y n c h r o n i c k é m e t o d y : j e -
j í p o m ě r k m e t o d ě d i a c h r o n i c k é .

Podstatu a povahu jazykového systému lze nejlépe poznati synchronickým rozbořem jazyků dnešních, které jediné poskytují úplný materiál a které lze přímo prožívat. Neaktuálnějším a také nejzanedbávanějším úkolem slovanské lingvistiky je tudíž vypracování lingvistické charakteristiky dnešních jazyků slo-

*) Původně vydáno jako sjezdový materiál pod záhlavím: I. Sjezd slovanských filologů v Praze 1929 - 1er congrès des philologues slaves à Prague 1929. Sekce II. - Section IIème. - These k diskusi - Propositions 1 - 9. - Úsek 10. vyšel v tezích Sekce III. - Section IIIème jako These k diskusi - Propositions 2a a 2b.

vanských. Bez takového postupu není hlubší studium jazyků slovanských vůbec možné.

Pojetí jazyka jako funkčního systému jest třeba dbáti i při studiu minulých stadií, ať jde o jejich rekonstrukci nebo o zjišťování vývoje. Nelze klásti nepřekonatelné hráze mezi metodu synchronickou a diachronickou tak, jako to činí škola ženevská. Mají-li býti v synchronické lingvistice hodnoceny prvky jazykového systému z hlediska jejich funkcí, nemůžeme ani změny v jazyce posuzovati bez ohledu na systém, který je těmto změnám podroben. Nelogické by bylo předpokládati, že změny jazykové jsou jen rušivými zásahy bez účelu, heterogenní z hlediska systému. Změny jazykové mají zhusta zření na systém, na jeho stabilizaci, rekonstrukci atd. Diachronické bádání tedy nejenom že nevylučuje pojmy systému a funkce, nýbrž naopak bez ohledu na tyto pojmy je neúplné.

Z druhé strany nemůže ani synchronický popis naprosto vyloučiti pojem evoluce, neboť i v úseku synchronicky pojatém existuje vědomí stadia mizejícího, přítomného a nastávajícího; stylistické prvky, prožívané jako archaismy, dále rozlišování tvarů produktivních a neproduktivních jsou doklady jevů diachronických, jež nelze odkliditi z lingvistiky synchronické.

c) N o v é m o ž n o s t i u ž i t í s r o v n á v a c í m e t o d y .

Až doposud srovnávací zkoumání slovanských jazyků se omezovalo jenom na problémy genetické, především na shrnování společných prvků. Metody srovnávací musí však býti využito širě; je to metoda povolána k tomu, aby odhalovala strukturální zákonitost jazykových systémů a jejich vývoje. Vděčným materiálem pro srovnávání takového typu jsou nejen jazyky nepřibuzné nebo příbuzné jen vzdáleně, svou strukturou co nejvíce rozdílné, nýbrž také jazyky jedné rodiny, např. jazyky slovanské, které jeví v svém historickém vývoji ostré rozdíly na pozadí podstatných a četných shod.

Důsledky strukturálního srovnání jazyků příbuzných.

Srovnávací zkoumání vývoje slovanských jazyků krok za

krokem ruší představu o nahodilém a epizodickém rázu konvergentního a divergentního vývoje, který se vyskytl v dějinách těchto jazyků. Odhaluje zákonitou spojitost mezi jednotlivými fakty konvergentními a divergentními. Vývoji slovanských jazyků by se takovýmto zkoumáním dostalo jeho typologie, to jest shrnutí řady změn vzájemně souvisících v jeden celek.

Poskytující z jedné strany cenný materiál pro všeobecný jazykozpyt, z druhé strany obohacující dějiny jednotlivých jazyků slovanských, definitivně odklízí neplodnou a fiktivní metodu dějin izolovaných jevů, odhaluje základní tendence vývoje jednoho nebo druhého jazyka a umožňuje vydatněji uživatelé principu relativní chronologie, jenž jest spolehlivější než nepřímé chronologické údaje čerpané z památek.

Oblastní skupiny.

Odhalování tendencí ve vývoji jednotlivých slovanských jazyků v různých dobách a konfrontace těchto tendencí s tendencemi ve vývoji jazyků sousedních, slovanských i neslovanských (např. jazyků ugrofinských, jazyka německého, jazyků balkánských kteréhokoliv původu), poskytne materiál pro soubor důležitých otázek o oblastních skupinách různého rozsahu, do kterých vstupovaly jednotlivé jazyky slovanské průběhem svých dějin.

d) Z á k o n i t á s o u v i s l o s t j a z y k o v ý c h j e v ů v ý v o j o v ý c h .

Ve vědách vývojových, k nimž náleží i historický jazykozpyt, ustupuje dnes koncepcí jevů náhodně vzniklých - třeba pak důsledně uskutečňovaných - pojmu zákonité souvislosti vývojových jevů (nomogeneze). Proto také ve výkladu změn gramatických a fonologických teorie konvergentního vývoje zatlačuje koncepcí expanze mechanické a nahodilé.

Její důsledky 1. pro expanzi jevů jazykových.

Ani expanze jevů jazykových měnících zasažený jazykový systém se neděje mechanicky, nýbrž je určována pohotovostí při-

jímajících, která se projevuje shodně s tendencí vývoje. Tím ztrácí zásadní význam spory o to, jde-li v konkrétním případě o změnu šířící se ze společného ohniska nebo o jev vyplývající z konvergentního vývoje.

2. pro problém rozpadnutí prajazyka.

Tím se mění smysl problému o rozpadnutí prajazyka. Měřítkem pro jednotu prajazyka je míra, v jaké jsou dialekty schopny prožívat společné změny. Vycházejí-li tyto konvergence z jednoho ohniska či nikoli, je věc vedlejší a stěží řešitelná. Dokud konvergence převládají nad divergencemi, je výhodné předpokládati konvenčně prajazyk. Z tohoto stanoviska lze řešiti i otázku o rozpadnutí slovanského prajazyka. Pojem jednoty jazykové, jehož tu bylo užito, jest ovšem jen metodický pojem pomocný, určený pro bádání historické, a nehodí se pro lingvistiku aplikovanou, v níž je kritérium jednoty jazykové dáno poměrem mluvícího kolektiva k jazyku, nikoliv objektivními příznaky jazykovými.

2.

Úkoly zkoumání jazykového systému, zvláště slovanského.

a) B á d á n í o z v u k o v é s t r á n c e j a z y k a .

Význam stránky akustické.

Problém záměrnosti fonologických jevů nutně vede k tomu, že při zkoumání vnější stránky těchto jevů je nutno zkoumati je na prvním místě z hlediska akustického, protože mluvčí má na zřeteli představu akustickou, nikoliv motorickou (např. nezáleží na různých podrobnostech v artikulaci čes. ř, rus. л a pod. při stejném výsledku akustickém).

Nutnost rozlišovat zvuk jako objektivní fyzikální fakt, jako představu a jako prvek funkčního systému.

Instrumentální záznam objektivních akustických i motoric-

kých předpokladů subjektivních akusticko-motorických představ jest cenný jako ukazatel objektivních korelátů hodnot jazykových. Mají však tyto objektivní předpoklady jen nepřímý vztah k lingvistice a nesmějí se proto ztotožňovat s jazykovými hodnotami.

Avšak i subjektivní akusticko-motorické představy jsou prvky jazykového systému jen v té míře, v jaké plní v daném jazykovém systému funkci významového rozlišování. Senzuální obsah takových fonologických prvků jest méně podstatný než jejich vzájemné vztahy v systému (strukturální zásada fonologického systému).

Základní úkoly synchronické fonologie.

1. Je třeba charakterizovati fonologický systém, totiž stanoviti souhrn nejjednodušších akusticko-motorických představ, významotvorných v daném jazyce (fonémát); při tom je nutno specifikovati vztahy mezi fonématy, totiž stanoviti strukturní schema daného systému; zvláště je důležité vymeziti jako speciální typ významotvorných rozdílů fonologické korelace. Fonologickou korelací tvoří řada párů protilehlých fonémat, lišících se podle stejného principu, který může býti myšlen, jsa abstrahován od každého z těchto párů (např. v rušt. jsou tyto korelace: dynamická přízvučnost ↔ nepřízvučnost samohlásek, znělost ↔ neznělost souhlásek, měkkost ↔ tvrdost souhlásek; v češt.: délka ↔ krátkost samohlásek, znělost ↔ neznělost souhlásek).

2. Je třeba určiti kombinace fonémat realizované v daném jazyce naproti všem kombinacím těch fonémat teoreticky možným, variace pořádku v jejich seskupování a rozsah těchto kombinací.

3. Má se určiti také stupeň, v kterém se jich využívá, hustota, v které se realizují daná fonémata a dané kombinace fonémat různého rozsahu; má býti rovněž prozkoumáno zatížení různých fonémat a kombinací fonémat v daném jazyce.

4. Důležitým problémem lingvistiky, zvláště slovanské, je m o r f o l o g i c k é v y u ž i t í f o n o l o g i c -

k ý c h r o z d í l ů (morfofonologie nebo zkráceně morfo-
nologie). Složité představy dvou nebo více fonémat schopných
podle podmínek morfologické struktury slova se navzájem zamě-
ňovat uvnitř téhož morfématu, totiž morfonémata, mají podstat-
nou úlohu v slovanských jazycích (např. v rušt. je morfonéma
k/č v ruk/č - ruka, ručnej).

Je nutno přesně synchronicky stanoviti všechna morfoné-
mata pro každý slovanský jazyk nebo dialekt a místo, které da-
né morfonéma může zaujímati uvnitř morfématu.

Naléhavým problémem slavistiky je provésti naznačený fo-
nologický a morfonologický popis u všech slovanských jazyků a
jejich dialektů.

b) B á d á n í o s l o v ě a o s p o j e n í
s l o v .

Nauka o jazykovém pojmenování - slovo.

Slovo ze stanoviska funkce je výsledkem jazykové činnos-
ti pojmenovací, která se leckdy nerozlučně mísí s činností u-
souvztažňovací (syntagmatickou). Jazykozpyt, který analyzoval
řeč jako objektivovaný fakt mechanický, popíral často vůbec
existenci slova, avšak ze stanoviska funkčního samostatná exis-
tence slova je zcela zřejmá, třebaže se jeví v různých jazycích
v různé intenzitě a je faktem jen potenciálním. Činností pojme-
novací rozkládá si řeč skutečnost, ať vnější nebo vnitřní, re-
álnou nebo abstraktní, v elementy jazykově postižitelné.

Každý jazyk má svůj vlastní systém pojmenování: užívá
různých forem pojmenovacích, a to v různé intenzitě, např. od-
vozování slov, komponování slov a pevných slovních spojení
(tak v slovan. jazycích, zejména v řeči lidové, nová substan-
tiva se tvoří většinou odvozováním), má vlastní pojmenovací
klasifikaci a vytváří si svou charakteristickou zásobu slovní.
Pojmenovací klasifikace se projevuje především soustavou slov-
ních kategorií, jejíž rozsah, určitost a vzájemný vztah je
třeba pro každý jazyk zkoumat zvlášť. Kromě toho jsou rozdíly
klasifikační také uvnitř jednotlivých kategorií slov: u sub-

stantiv např. kategorie rodu, životnosti, čísla, stupně určenessi atd., u sloves kategorie rodu, životnosti, čísla, stupně určenessi atd., u sloves kategorie slovesného rodu, vidu, času atd.

Nauka o pojmenování analyzuje zčásti stejné jevy jazykové jako tradiční nauka o tvoření slov (kmenosloví) a tzv. skladba v užším smyslu (nauka o významu druhů a tvarů slovních), ale funkční pojetí umožňuje spojovati jevy oddělované, určovati systém jednotlivých jazyků a výklad tam, kde starší metody jen konstatovaly, např. u funkcí forem časových v jazycích slovanských.

Rozborem forem jazykového pojmenování a pojmenovacích klasifikací není ještě ráz zásoby slovní v jistém jazyce dostatečně určen. K její charakteristice je třeba ještě zkoumati průměrný rozsah a průměrnou určitost významovou u jazykových pojmenování vůbec i u jednotlivých pojmenovacích kategorií zvláště, určiti pojmové oblasti, které jsou ve zkoumané zásobě slovní zvláště výrazně zastoupeny, stanoviti úlohu afektivnosti jazykové na jedné straně, zvýšenou intelektualizaci jazyka na druhé straně, zjišťovati způsob, jak se zkoumaná zásoba slovní doplňuje (např. přejímáním nebo překládáním cizích forem pojmenování) aj., tj. zkoumati jevy, kterými se zabývá tzv. sémantika.

Nauka o usouvztažňování - spojení slov (syntax).

Spojení slov, nejde-li o spojení pevné, je výsledkem činnosti usouvztažňovací, která se ovšem také leckdy projevuje formou slova jednoho. Základním aktem usouvztažňovacím a zároveň vlastním aktem tvořícím větu je predikace. Proto syntax funkční zkoumá především predikační typy, všímajíc si při tom i formy a funkce gramatického subjektu. Funkce subjektu nejlépe vysvítá srovnáním aktuálního členění věty v thema a výpověď s formálním členěním v gramatický subjekt a predikát; např. ukazuje se, že gramatický subjekt v češtině není tak thematický jako gramatický subjekt ve franštině nebo angličtině a že

aktuální členění věty nezmechanizovaným slovosledem v češtině v thema a výpověď umožňuje odklizení rozpor mezi thematem a gramatickým subjektem, který jiné jazyky odklízejí jinak, na př. pasívem.

Funkční pojetí umožňuje poznávati vzájemnou souvislost jednotlivých syntaktických forem (srov. uvedenou souvislost mezi thematickou povahou gramatického subjektu a rozvojem pasívní predikace) a tím umožňuje poznávati jejich systémovou sounáležitost a koncentrovanost.

Morfologie (nauka o systémech forem slovních i skupinových).

Útvary slovní a útvary slovních skupin, vyplývající z jazykové činnosti pojmenovací a usouvztažňovací, seskupují se v jazyce v systémy povahy formální. Tyto systémy zkoumá morfologie, ovšem v širším slova smyslu, která se neřadí k nauce o pojmenování a o usouvztažňování jako disciplína paralelní (tradiční kmenosloví, morfologie, syntax), nýbrž obojí nauku protíná.

Tendence tvořící systém morfologický mají dvojí směr soudržnosti: udržeti ve formálním systému jednak tvary různé podle funkcí, v kterých se objevuje nositel téhož významu, jednak tvary nositelů různých významů, určované touž funkcí. Pro každý jazyk zvláště je třeba určití sílu obou těchto snah i rozsah a uspořádání systémů, které jsou jimi ovládány.

V charakteristice morfologických systémů třeba konstatovati sílu a rozsah principu analytického a syntetického ve vyjadřování jednotlivých funkcí.

3.

Problémy bádání o jazycích různých funkcí, zvláště v jazycích slovanských.

a) O f u n k c í c h j a z y k a .

Zkoumání jazyka vyžaduje, aby se přesně dbalo rozmanitosti funkcí jazykových a způsobů, jak se realizují v daném pří-

padě. Bez ohledu na tyto funkce a způsoby je synchronická i diachronická charakteristika kteréhokoliv jazyka zkrslená a do značné míry i fiktivní. Podle těchto funkcí a způsobů se mění hlásková i gramatická struktura jazyka i jeho lexikální složení.

1. Je třeba rozlišovat řeč vnitřní a řeč projevenou. Projevená řeč je pro většinu mluvčích jen speciální případ, poněvadž se častěji myslí v jazykových formách než mluví; proto je mylné zevšeobecňovati a přeceňovati význam vnější zvukové stránky pro jazyk a je třeba všimati si zvláště potenciálních jevů jazykových.

2. Příznaky důležitými pro charakteristiku jazyka je intelektuálnost anebo emociálnost jazykových projevů. Oba tyto příznaky se buď prolínají aneb jeden z nich nad druhým převládá.

3. Intelektuální řeč projevená má převážně určení sociální (totiž je určena pro styk s někým); řeč emociální mívá též určení sociální, totiž chce vyvolati jisté emoce v posluchači (řeč emotivní), anebo je vybití emoce, jež se děje bez zřetele na posluchače.

V úloze sociální je třeba rozlišovati řeč podle vztahu mezi ní a mimojazykovou skutečností: má buď funkci sdělovací, totiž je namířena na předmět vyjádření, aneb funkci poetickou, totiž je namířena na vyjádření samotné. Při řeči ve funkci sdělovací je třeba rozlišovati dva směry gravitační: jeden, kde řeč je situační, totiž spoléhá na doplnění mimojazykovými prvky (řeč praktická), druhý, kde se řeč snaží tvořiti co nejuzávřenější celek se snahou po úplnosti a přesnosti, po slovech-termínech a po větách-soudech (řeč teoretická neboli formulační).

Je žádoucí zkoumati formy řeči, v nichž má úplnou převahu jedna funkce, a formy, v nichž se prolínají funkce několikeré; při tom základní je otázka o různé aktuální hierarchii funkcí.

Každá funkční řeč má svůj systém konvencí - vlastní jazyk ("langue"); je proto nesprávné ztotožňovati některou funkci

s jazykem ("langue") a jinou s aktuálním mluvením ("parole" - podle terminologie de Saussureovy), např. intelektuální s jazykem ("langue") a emociální s aktuálním mluvením ("parole"), atp.

4. Způsoby jazykových projevů jsou: jednak projev ústní, pro nějž jest dalším dělídlem okolnost, zda vidí posluchač mluvícího či nikoliv, jednak projev psaný, a za druhé řeč střídavě přerušovaná (dialogická) a řeč jednostranně souvislá (monologická). Je důležité stanovit, které způsoby se s kterými funkcemi spojují a do jaké míry.

Je třeba soustavně zkoumat i též posunky doprovázející a doplňující projevy ústní při přímém styku s posluchačem; ty jsou důležité pro problém oblastních jazykových skupin.

5. Významným činitelem pro vrstvení jazyka jest poměr mezi účastníky jazykového styku: stupeň jejich soudržnosti sociální, společenství odborové, teritoriální, rodové a rodinné, a pak příslušnost mluvících k několika kolektivním celkům, projevujícím se v míšení jazykových systémů v jazycích měst. Sem patří problém jazyků pro styk interdialektický (tzv. jazyků obecných), jazyků zvláštních, jazyků přizpůsobených pro styk s cizojazyčným prostředím a problém jazykového rozvrstvení v městech.

Je třeba i v diachronické lingvistice věnovati pozornost pronikavému vzájemnému vlivu těchto jazykových útvarů, a to nejen vlivu teritoriálnímu, nýbrž také vlivu různých jazyků funkčních, různých způsobů jazykového projevu a jazyků různých skupin a celků.

Studium této funkční dialektologie v oboru slovanských jazyků není skoro ještě ani započteno, např. dosud úplně postrádáme poněkud soustavnějšího zpracování prostředků jazykové emociálnosti. Neodkladně by mělo býti organizováno studium jazyků v městech.

b) O j a z y c e s p i s o v n é m .

Politické, sociálně hospodářské a náboženské podmínky jsou při vytváření spisovných jazyků jen vnějšími činiteli;

pomáhají vysvětlovati, proč spisovný jazyk vyšel právě z jistého nářečí, proč v jisté době vznikl a se ustálil, ale nevysvětlují, proč se odlišil a v čem se odlišuje od jazyka lidového.

Toto rozlišení nelze viděti jen v konservativnosti jazyka spisovného; jednak, je-li často spisovný jazyk konservativní v systému gramatickém a fonologickém, jest v slovníku stále tvůrčí, jednak nikdy nereprezentuje jen minulý stav některého místního dialektu.

Odlišení spisovného jazyka je způsobeno jeho úlohou, zvláště většími požadavky na něj kladenými než na řeč lidovou; spisovný jazyk vyjadřuje kulturní a civilizační život (postup i výsledky myšlení vědeckého, filosoficko-náboženského, sociálně politického a administrativně právního). Tento úkol spolu s jeho cílem odborného poučení a formulování především rozšiřuje amění (intelektualizuje) jeho zásobu slovní; potřeba vyjadřovati se o věcech, které nemají přímý vztah k reálnému životu, a o věcech nových vyžaduje nových výrazů, kterých lidový jazyk nemá nebo neměl do té doby; také potřeba vyjadřovati se o známých věcech i z reálného života přesně a souhrnně vede k snaze po slovech-pojmech, po výrazech pro logické abstrakce a k přesnějšímu vymezení logických kategorií prostředky jazykovými.

Tuto intelektualizaci spisovného jazyka působí také potřeba vyjadřovati vzájemnou souvislost a složenost myšlenkových pochodů - což se projevuje nejen výrazy pro příslušné abstraktní pojmy, nýbrž i formami syntaktickými (např. propracováním souvětí podřadného přesnějšími formulemi). Dále se projevuje intelektualizace spisovného jazyka také zvýšenou kontrolou (cenzurou) emociálních prvků (kultura eufemismu).

S pozornějším a náročnějším poměrem k jazyku je spojen normovanější a normativnější ráz jazyka spisovného. Pro spisovný jazyk je charakteristické větší funkční využití gramatických a lexikálních prvků (zvláště zvýšená lexikalizace slovních skupin a přesnější vymezenost funkcí, která se jeví

větší určitostí vyjadřovacích prostředků a ve speciálnějším jejich rozlišování), a pak bohatější společenské formy jazykové (jazyková etiketa).

Ve vývoji spisovného jazyka je zvýšena úloha uvědomělé záměrnosti; jejím projevem jsou různé formy jazykového reformátorství (zvláště purismus), jazyková politika, důslednější ohled na jazykový vkus doby (jazyková estetika v svých dobových proměnách).

Charakteristické rysy spisovného jazyka jsou nejvíce zastoupeny v řeči souvislé a obzvláště v projevu písemném. Psaaná řeč silně působí na mluvenou řeč spisovnou.

Mluvená řeč spisovná je méně vzdálena od řeči lidové, ale přece hranice mezi nimi jsou celkem určité. Vzdálenější od řeči lidové je řeč souvislá, zvláště při veřejných projevech, přednáškách apod., bližší k řeči lidové je řeč střídavě přerušovaná (dialogická), která tvoří stupnici přechodných forem mezi kanonickými formami spisovného jazyka a mezi řečí lidovou.

Pro spisovný jazyk je charakteristická z jedné strany snaha po expanzi, po funkci "koiné", z druhé strany snaha státi se monopolním znakem vládnoucí třídy. Obě tyto tendence se projevují v rázu změn a konservování hláskové stránky jazyka.

Na všechny tyto vlastnosti spisovného jazyka má se hleděti při synchronickém i diachronickém rozboru slovanských spisovných jazyků. Rozbor jejich nemá býti sestaven podle vzoru rozboru dialektů lidových, ani se nemá omezovati na rozbor vnějších podmínek života a vývoje spisovného jazyka.

c) O j a z y c e b á s n i c k é m .

Básnický jazyk zůstával dlouho zanedbanou oblastí lingvistiky. Teprve nedávno začalo intenzivní zpracovávání jeho základních problémů. Většina slovanských jazyků není dosud téměř probádána pod zorným úhlem básnické funkce. Literární historikové se sice občas dotýkali těchto problémů, ale pokud neměli dostatečné přípravy v metodologických otázkách jazykových, nebylo možno vyhnouti se podstatným chybám. Bez odkli-

zení těchto metodologických chyb není možno úspěšně zkoumat konkrétní fakta básnického jazyka.

1. Je nutno, aby byly zpracovány zásady synchronického popisu básnického jazyka, při čemž je třeba se vyvarovati opakované chyby vzájemného ztotožňování básnického a sdělovacího jazyka. Básnická řeč z hlediska synchronického má formu básnického vyjádření (parole), tedy individuálního tvůrčího aktu hodnoceného na pozadí aktuální básnické tradice (básnický jazyk - langue) z jedné strany a na pozadí soudobého sdělovacího jazyka z druhé strany. Vzájemný vztah básnické řeči k těmto dvěma jazykovým systémům je velmi složitý a mnohotvárný a má býti bedlivě zkoumán jak synchronicky, tak i diachronicky. Specifickou vlastností básnické řeči je zdůraznění momentu zápasu a přeformování, při čemž ráz, směr i měřítko přeformování bývají velmi různé. Tak např. přiblížení básnického vyjádření k jazyku sdělovacímu je způsobováno protikladem k dané básnické tradici: sám vzájemný vztah básnického vyjádření a sdělovacího jazyka v některém období je zřetelný, v jiném se skoro neprožívá.

2. Jednotlivé vrstvy básnického jazyka (např. fonologie, morfologie) jsou tak těsně navzájem spjaty, že je nemožné zkoumat jednu vrstvu bez jakéhokoli ohledu na ostatní vrstvy, jak to často dělali literární historikové. Z teze, že je básnická řeč zaměřena na vyjadřování samo, plyne, že všechny vrstvy jazykového systému, mající ve sdělovací řeči jen služebnou úlohu, nabývají v básnické řeči větší nebo menší samostatné hodnoty. Jazykové prostředky seskupené v těchto vrstvách a vzájemný vztah vrstev, směřující k automatizaci v řeči sdělovací, směřují k aktualizaci v řeči básnické.

Stupeň aktualizace různých jazykových prvků v každém daném básnickém vyjádření a v každé dané básnické tradici je jiný; tím je pokaždé dána specifická hierarchie básnických hodnot. Je přirozené, že vztah básnického vyjádření k básnickému a sdělovacímu jazyku je vzhledem k jednotlivým prvkům pokaždé jiný. Básnické dílo je funkční struktura a jednotlivé prvky

nemohou být pochopeny bez souvislosti s celkem. Objektivně totožné prvky mohou v různých strukturách nabývatí naprosto různé funkce.

V básnickém jazyce mohou býti aktualizovány i ty akustické, motorické a grafické prvky dané řeči, kterých není využito v jejím fonologickém systému aneb v jeho grafickém ekvivalentu. Přesto však vztah zvukových hodnot básnické řeči k fonologii řeči sdělovací je nepochybný a jen fonologické hledisko je s to, aby odhalilo principy básnických zvukových struktur. Do básnické fonologie patří: stupeň, jak se využívá fonologické zásoby v poměru k řeči sdělovací, zásady, podle nichž se seskupují fonémata (zvláště v sandhi), opětování fonematických skupin, rytmika a melodika.

Veršovou řeč charakterizuje zvláštní hierarchie hodnot: rytmus je organizujícím principem a s ním jsou těsně spjaty ostatní fonologické prvky verše: melodika, opětování fonemat a fonematických skupin. Sloučením různých fonologických prvků s rytmikou vznikají i kanonické prostředky verše (rým, aliterace atd.).

Ani objektivní ani subjektivní akustické nebo motorické hledisko nemůže rozřešit problémy rytmiky, nýbrž může ji řešiti jedině fonologická interpretace rozlišující mezi fonologickou základnou rytmu, průvodními mimogramatickými prvky a prvky autonomními. Zákony srovnávací veršové techniky mohou býti stanoveny jedině na fonologickém základě. Dvě zevně totožné rytmické struktury náležející dvěma různým jazykům mohou býti metritorně odlišné, skládají-li se z prvků majících různou úlohu v příslušných fonologických systémech.

Paralelismus zvukových struktur realizovaný veršovým rytmem, rýmem atd. je jeden z neúčinnějších prostředků, jimiž se aktualizují různé jazykové vrstvy. Konfrontace zvukových struktur navzájem podobných zdůrazňuje shody i neshody struktur syntaktických, morfologických, sémantických. Ani rým není faktem abstraktně fonologickým; odhaluje morfologickou strukturu i tehdy, kladou-li se vedle sebe podobná morfémata (rým

gramatický), i naopak tehdy, zahrhuje-li se klásti je vedle sebe. Rým je těsně spjat i se syntaxí (jaké prvky sousloví jsou vyzdviženy a kladeny vedle sebe v rýmu) i se slovníkem (jaká je závažnost slov rýmem vyzdvižených, jaký je stupeň jejich sémantické blízkosti). Struktury syntaktické a rytmické jsou v těsném vzájemném vztahu, a to shodují-li se jejich hranice i neshodují-li se (enjambement). Autonomní hodnota obou struktur je v obojím případě zdůrazněna. I rytmická i syntaktická struktura jsou ve veršovém díle zdůrazněny rytmicko-syntaktickými šablonami i odchylkami od těchto šablon. Rytmicko-syntaktické figury mají charakteristickou intonaci a její opětvování tvoří melodický impuls deformující intonační poměry řeči, čímž se zase odhaluje autonomní hodnota i melodických i syntaktických struktur veršových.

Básnický slovník je aktualizován stejně jako ostatní vrstvy básnického jazyka. Odráží se buď od dané básnické tradice nebo od sdělovacího jazyka. Nezvyklá slova (neologismy, barbarismy, archaismy atd.) jsou básnicky hodnotná už tím, že se liší od běžných slov sdělovací řeči svou zvukovou účinností, poněvadž běžná slova následkem častého užívání nejsou dopodrobna vnímána v svém zvukovém složení, nýbrž toliko se odhadují; nezvyklá slova obohacují dále sémantickou a stylistickou mnohotvárnost básnického slovníka. V neologismu je zvlášt aktualizováno morfologické složení slova. Při výběru slov nejde jen o ojedinělá nezvyklá slova, nýbrž o celá lexikální prostředí, která navzájem interferují a svou interferencí dynamizují slovníkový materiál.

Bohatou možnost básnické aktualizace poskytuje syntax pro své mnohonásobné spětí s ostatními vrstvami básnického jazyka (s rytmikou, melodikou a sémantikou); při tom zvláštního zatížení nabývají zrovna takové syntaktické prvky, kterých je slabě využito v gramatickém systému daného jazyka, např. v jazycích s volným slovosledem nabývá slovosled podstatné funkce v básnické řeči.

3. Badatel se musí vyvarovati egocentrismu, totiž rozbo-

ru a hodnocení básnických faktů minulosti anebo faktů jiných národů pod zorným úhlem básnických návyků badatele samého a uměleckých norem, v kterých byl vychován. Umělecký jev minulosti může ovšem trvati nebo oživit jako působivý faktor v jiném prostředí, státi se složkou nového systému uměleckých hodnot, ale při tom se přirozeně mění jeho funkce a jev sám podléhá příslušným změnám. Historie básnictví nemá promítati do minulosti tento jev v podobě přeměněné, nýbrž má jej restaurovati v jeho původní funkci, v souvislosti s tím systémem, v němž jev ten vznikl. Pro každou dobu je nutná zřetelná imanentní klasifikace speciálních básnických funkcí, tj. soupis básnických druhů.

4. Metodologicky je nejméně zpracována básnická sémantika slov, vět a kompozičních jednotek většího rozsahu. Není prozkoumána mnohotvárnost funkcí vyplňovaných trópy a figurami. Vedle trópů a figur, přinášených jako forma autorova podání, jsou podstatnými prvky a přitom nejméně prozkoumanými sémantické prvky objektivované, promítnuté do umělecké reality, zahrnuté do syžetové stavby. Např. metamorfóza je příbuzná se srovnáním atd. Sám syžet je sémantická kompoziční struktura a problémy syžetového složení nemohou být vyloučeny z bádání o básnickém jazyce.

5. Otázky básnického jazyka mívají většinou v literárně-historických bádáních podřízenou úlohu. Avšak organizujícím příznakem umění, kterým se liší od ostatních semiologických struktur, je zaměření nikoli na to, co se vyznačuje, nýbrž na znak sám. Tak organizačním příznakem básnictví je zaměření na slovní vyjádření. Znak je dominantou v uměleckém systému, a činí-li literární historik hlavním předmětem svého bádání nikoli znak, nýbrž to, co se vyznačuje, probírá-li ideologii literárního díla jako veličinu neodvislou, autonomní, porušuje hierarchii hodnot struktury, kterou zkoumá.

6. Imanentní charakteristika evoluce básnického jazyka se zhusta zaměňuje v literární historii kulturně historickou, sociologickou nebo psychologickou úchylkou, totiž odvoláním

k jevům heterogenním. Místo mystiky kauzálních vztahů mezi různorodými systémy je nutné zkoumati básnický jazyk sám o sobě.

Poetické využití různých slovanských jazyků je velmi cenným materiálem pro srovnávací bádání, protože divergentní strukturální fakty jsou zde dány na pozadí četných faktů konvergentních. Aktuálním úkolem je srovnávací rytmika a eufonie slovanských jazyků, srovnávací charakteristika slovanských rýmů atd.

4.

Aktuální problémy jazyka církevněslovanského.

a) Rozumíme-li staroslovenštinou jazyk, kterého užíli věrozvěstové a jejich žáci pro potřeby liturgické a který byl pak v X. až XII. stol. spisovným jazykem u všech Slovanů užívajících slovanské liturgie, nelze z metodických důvodů připustiti, aby se prostě ztotožňovala staroslovenština s jedním z historických jazyků slovanských a vykládala z hlediska historické dialektologie.

V jazyce, který od počátku nebyl určen pro lokální potřebu, který se opíral o literární tradici řeckou a nabyl pak úlohy slovanské "koiné", musíme už a priori předpokládati prvky umělé, amalgamní a konvenční. Proto je třeba interpretovat vývoj staroslovenštiny na základě principů, kterými se řídí dějiny jazyků spisovných.

b) Zkoumání staroslovenšských památek X. až XII. stol. ukazuje, že se utvořilo několik lokálních redakcí staroslovenštiny. Ze stanoviska staroslovenštiny jakožto spisovného jazyka nejíme oprávněni uznávati za správnou staroslovenštinu jen jednu z těchto redakcí a pokládati ostatní jen za odchylky od ní a zanedbávati je. Lokální redakce staroslovenšské (spisovné dialekty staroslovenšské) je třeba odhalovati rozborem norem, které si kladli písaři od X. stol. do počátku stol. XII; tyto spisovné dialekty je nutno bedlivě odlišovati od živých

slovanských dialektů, jež pronikají do památek jako omyly a epizodické odchylky od normy přijaté písařem.

Pečlivého zpracování v rámci dějin staroslověnštiny si vyžadují vedle redakcí jihoslovanských a z nich plynoucí redakce ruské také zbytky české redakce a její stopy v nejstarších českých památkách církevních.

c) Pro posouzení původu a složení staroslověnštiny, jakož i pro dějiny živých jazyků slovanských, je ovšem důležitým problémem určiti ten živý dialekt slovanský, který vzali věro-
zvěstové za základ při tvoření spisovného jazyka slovanského. Tento dialekt nelze přímo vyvozovati ze žádného z dochovaných spisovných dialektů slovanských památek; pro jeho určení je třeba užítí historicko-srovnávací analýzy spisovných dialektů staroslověnských a rozboru obojího staroslověnského písma; také srovnávací rozbor nejstarších údajů o obojí abecedě pomáhá vyjasniti původní složení abecedy a její fonologickou hodnotu.

d) Při zkoumání dalších osudů staroslověnštiny v různých jejích redakcích v XII. stol., kdy byly do ní jako normy pojaty podstatné hláskoslovné změny, které se do té doby v jednotlivých jazycích staly, je vhodnější užívatí názvu "střední církevně slovanský jazyk".

e) Velmi naléhavým a dosud úplně zanedbávaným úkolem slavistiky je vědecké zpracování dějin církevního jazyka slovanského až do nových časů.

Rovněž velmi naléhavým a metodologicky důležitým problémem slovanské lingvistiky jsou dějiny církevně slovanské vrstvy v slovanských spisovných jazycích národních, zvláště v ruštině, a studium vzájemného poměru této vrstvy k ostatním vrstvám těchto jazyků. Církevně slovanské prvky ve spisovných jazycích slovanských musí být probrány z hlediska jejich funkcí v různých časových obdobích, při čemž je třeba řešiti otázku jejich hodnoty podle požadavků kladených na spisovný jazyk.

Problémy transkripce fonetické a fonologické
v jazycích slovanských.

Je nutno unifikovati z á s a d y f o n e t i c k é t r a n s k r i p c e pro všechny slovanské jazyky, tj. zásady, jak se mají písmem reprodukovati nejruznější hlásky, kterými se realizuje fonologické složení jednotlivých jazyků.

V zájmu synchronického i diachronického zpracování slovanských jazyků a zvláště slovanské dialektologie je rovněž závažným úkolem zjednotiti z á s a d y f o n o l o g i c k é t r a n s k r i p c e, tj. zásady, jak se má písmem reprodukovati fonologické složení slovanských jazyků.

Rovněž je třeba stanoviti z á s a d y k o m b i n o v a n é t r a n s k r i p c e f o n e t i c k é a f o n o l o g i c k é.

Nedostatek standardizované fonologické transkripce ztěžuje práci o fonologickém charakterizování jazyků slovanských.

Zásady lingvistické geografie, její užití a poměr ke geografii
etnografické na území slovanském.

a) Stanoviti meze prostorové (nebo časové) jednotlivých jevů jazykových je nutný pracovní prostředek jazykové geografie (nebo historie), ale nesmíme činiti z tohoto pracovního prostředku soběstačný cíl teorie.

Nelze pojímati prostorové rozšíření jazykových jevů jako anarchii jednotlivých izoglos. Srovnávání izoglos mezi sebou ukazuje, že je možno spojovati několik izoglos ve svazek, tj. stanoviti ohnisko expanze skupiny jazykových novot a okrajové (periferní) pásy této expanze.

Studium stýkajících se izoglos ukazuje, jaké jevy jazykové jsou nutné v zákonité spojitosti.

Konečně je srovnávání izoglos předpokladem pro základní problém jazykové geografie, totiž pro vědecké rajonování jazyka, tj. dělení jazyka podle nejplodnějších dělidel.

b) Omezujeme-li se na jevy systému jazykového, lze konstatovati, že i izolované izoglosy jsou vlastně fikcí, neboť jevy zevně totožné, náleží-li dvěma různým systémům, mohou býti funkčně různorodé (např. zdánlivě stejné i má v různých nářečích ukrajinských různou fonologickou platnost: tam, kde před i < o souhlásky změkčují, jsou i a ĩ varianty jednoho fonématu; tam, kde se neměkčí, jsou to dvě fonémata).

c) Jako v historii jazyka se připouští srovnávání s jinorodými vývojovými jevy, tak i prostorové šíření jazykových jevů může býti plodně srovnáváno s jinými geografickými izoliniemi, a to především s izoliniemi antropogeografickými (s hranicemi faktů hospodářské a politické geografie, s hranicemi šíření jevů hmotné a duchovní kultury), dále pak s izoliniemi fyzické geografie (s izoliniemi půdy, květeny, vlhkosti a teploty s fakty geomorfologickými).

Při tom se nesmějí zanedbávati zvláštní podmínky toho neb onoho celku geografického, tak např. srovnání lingvistické geografie s geomorfologií, velmi plodné v evropských poměrech, má vsvětě východoslovanském značně menší úlohu než srovnávání s izoliniemi klimatickými. Srovnávání izoglos s izoliniemi antropogeografickými je možné jak z hlediska synchronického, tak i z hlediska diachronického (s daty historické geografie, archeologie atd.), ale obojí hledisko se nemá směřovati.

Srovnávání různorodých systémů může býti plodné jen tehdy, dbáme-li rovnocennosti srovnávaných systémů; kdybychom vkládali mezi ně kategorii mechanické kauzality a vyvozovali jevy jednoho systému z jevů systému druhého, zkreslovali bychom syntetické seskupení těchto systémů a zaměňovali bychom vědeckou syntézu zplošťujícím jednostranným hodnocením.

d) Při mapování faktů jazykových nebo etnografických je třeba dbáti toho, že se expanze těchto faktů nekryje s gene-

tickou příbuzností jazykovou nebo kmenovou a že často zabírá území širší.

7.

Problémy všeslovanského atlasu lingvistického,
zvláště lexikálního.

Slovanské jazyky jsou si tak blízké, že často rozdíly mezi dvěma sousedními slovanskými jazyky jsou menší než rozdíly mezi dvěma sousedními dialekty některého jazyka, např. italského. Geograficky se skoro vesměs slovanské jazyky stýkají jeden s druhým. Není spojení geografického mezi skupinou jihoslovanskou a severoslovanskou, ale každá z těchto skupin je sama o sobě nepřetržitým geografickým celkem; jedna sahá od Benátek do Thrácie, druhá od Šumavy do Tichého oceánu.

Takovéto podmínky samy sebou pobízejí k myšlence o v š e s l o v a n s k é m j a z y k o v é m a t l a s e; není pochyby o tom, že je takového atlasu potřeba. Studium etymologicko-srovnávacího slovníka slovanského není možné bez přesného zjištění hranic, v nichž jsou rozšířena jednotlivá slova. V slovníku Miklosichově i v Bernekrově se pokaždé vypočítávají všechny slovanské jazyky, v kterých jsou reflexy příslušného praslovanského slova, ale z těchto údajů nelze získati přesnou představu o rozšíření příslušného slova, neboť ve skutečnosti se meze takového rozšíření vždy přetínají, což se v slovníku neoznačuje. Přesné stanovení izolexém ve všeslovanském rámci může odkryti nové pohledy na historii všech slovanských jazyků.

Co se týče praktického uskutečnění takového všeslovanského lingvistického atlasu, třeba poznamenat, že jeho uskutečnění je lehčí než je lingvistický atlas každého jednotlivého slovanského jazyka; pro sestavení všeslovanského jazykového atlasu totiž je třeba v každém slovanském území projeti mnohem menší počet míst, než je nutno navštívit, aby vznikl speciální atlas jednoho slovanského území, rovněž i počet otá-

zek lingvistického dotazníku byl by v prvním případě mnohem menší než v druhém.

Prakticky lze práci z o r g a n i z o v a t i t a - k o v ý m t o z p ů s o b e m : všechny slovanské akademie by zvolily vhodné komise pro sestavení všeslovanského lingvistického atlasu, totéž by podnikly i vhodné vědecké spolky těch slovanských národů, kteří nemají vědecké akademie. Zástupci všech těchto komisí by se sjeli a dohodli o těchto věcech: a) o hustotě a rozvrhu těch míst, z kterých bude získáván materiál (je důležité, aby síť těchto míst byla všude přibližně stejně hustá, při čemž je ovšem třeba dbáti i rozdílných místních podmínek); b) o jednotné fonetické transkripci; c) o textu dotazníků, tj. o tom, jaká slova mají být zachycována. Program vypracovaný v takovémto poradním výboru akademií byl by přijat všemi akademii a splnění jeho by se vložilo na každou akademii. Takto by se financování a organizace sbírání tohoto dialektického materiálu podle uvedeného programu v území každého příslušného slovanského národa uložilo příslušné akademii. Co se týče slovanských menšin v neslovanských státech, musel by uvedený poradní výbor akademií navázat styky s akademii příslušných států, aby organizovaly lingvistickogeografické studium těchto slovanských menšin podle téhož programu.

Konečně vydání všeslovanského lingvistického atlasu by se provedlo z prostředků poskytnutých všemi akademii slovanských zemí a za redakce zvláštního komitétu, ustanoveného uvedeným poradním výborem akademií.

8.

Metodické problémy slovanské lexikografie.

Studovati původ jednotlivých slov a změny jejich významu je nutno jak pro obecnou psychologii a kulturní dějiny, tak i pro lingvistiku v užším smyslu slova, avšak jenom na takovémto studiu nemůže přestati lexikologie, totiž nauka o slovníku; neboť slovník není jen pouhý shluk velkého množství jednotlivých

slov, nýbrž složitý systém slov, v němž všechna slova jsou ve vzájemném vztahu a jedno druhé navzájem vylučuje.

Význam slova je určován jeho vztahem k ostatním slovům téhož slovníka, tj. jeho místem v daném lexikálním systému: a určití místo, které zaujímá slovo v lexikálním systému, jest možno jen, známe-li strukturu tohoto systému. Na takové studium je třeba obrátiti zvláštní zřetel, neboť až do současné doby se skoro vůbec nebádalo o slovech jako o členech lexikálních systémů, ani se neodhalovaly struktury těchto systémů. Mnoho lingvistů mělo za to, že je slovník - na rozdíl od morfologie, jež nezbytně tvoří spořádaný systém - chaos, který lze spořádati jen čistě vnějšně tím, že se sestaví slova podle abecedy. To je zřejmě omyl. Lexikální systémy jsou ovšem o tolik složitější a obsažnější než systémy morfologické, že se lingvistům snad nikdy nepodaří sestavit je s takovou jasností a přehledností, s jakou lze sestavit systémy morfologické. Avšak jestliže se jednotlivá slova v lexikálním vědomí navzájem vylučují a jsou ve vzájemném vztahu, tvoří slova systémy, formálně analogické se systémy morfologickými, a je nutno, aby tyto systémy lingvisté studovali. V této dosud ještě skoro nedotčené oblasti čeká na lingvisty úloha, zabývat se nejen materiálem samým, nýbrž vypracovati též správné metody pro bádání.

Každý jazyk v každé době má svůj vlastní lexikální systém. Osobitost každého takového systému zvlášť jasně vystupuje, srovnáme-li je spolu; při tom je zvláště zajímavé srovnávat jazyky blízkce příbuzné, neboť zejména při velkých shodách slovníkového materiálu vyniknou pak zvlášť jasně individuální rysy struktury jednotlivých lexikálních systémů. Slovanské jazyky v té věci poskytují neobyčejně vhodné a vděčné pole pro bádání.

9.

Význam funkční lingvistiky pro kulturu a kritiku jazyků slovanských.

Kultura jazyková je péče o to, aby byly v j a z y c e

s p i s o v n é m , a to jak v knižním, tak i hovorovém, posilovány ty vlastnosti, kterých vyžaduje speciální funkce spisovného jazyka.

Jde především o ustálenost, tj. o to, aby bylo z jazyka spisovného odklizeno všechno nenutné kolísání a aby byl vytvořen bezpečný cit jazykový i pro jazyk spisovný; dále jde o výstižnost, tj. o schopnost, jasně a přesně, jemně a bez námahy vyjadřovati nejrůznější odstíny obsahové; konečně o osobitost jazyka, tj. o posilování rysů charakteristických pro jazyk, o který jde. Velmi často při tom jde o to, aby se přijala jedna možnost z různých možností, které se v jazyce vytvořily, nebo aby se přeměnila latentní tendence jazyková ve výrazové prostředky úmyslně užívané.

Co se týče výslovnosti, vyplývá ze základních uvedených požadavků nutnost, aby byla výslovnost ustálena i tam, kde se dosud připouštějí vedle sebe varianty (např. v č. spis. psaná skupina sh- se vyslovuje sch- i zh-, shoda apod., v srch. spis. výslovnost ije, je anebo e).

Pravopis, jako věc jen konvenční a praktická, má být, pokud to jen dovoluje jeho funkce vizuálně rozlišovací, snadný a přehledný. Často měniti předpisy pravopisné, zejména, nemá-li to za účel jeho usnadnění, odporuje požadavku ustálenosti. Rozpory mezi pravopisem slov domácích a pravopisem slov cizích buďtež odklizeny alespoň tam, kde vedou ke zmatkům ve výslovnosti (např. v českém pravopisu v cizích slovech s mívá platnost s i z).

Ve formách pojmenování budiž dbáno individuálnosti jazyka, tj. nebudiž bez naléhavé nutnosti užíváno pojmenovávacích forem v jazyce neobvyklých (např. v češt. slov složených). V zásobě slovní proti požadavku lexikálního purismu nutno postavit požadavek bohatosti slovníka a jeho stylové rozrůzněnosti. Stejně jako bohatosti je však dbáti v zásobě slovní významové přesnosti a ustálenosti tam, kde toho funkce spisovného jazyka potřebuje.

V syntaxi dložno dbáti jak individuální výraznosti jazy-

kové, tak bohatství vyjadřovacích možností významově diferencovaných. Je tedy třeba posilovati rysy, které jsou vlastní jazyku, o který jde (např. vyjadřování slovesné v češtině), ale na druhé straně nesmí se zužovati syntaktickým purismem zásoba možností vyjadřovacích, jejichž oprávněnost se i v syntaxi musí řídití funkcí jazyka (např. potřeba nominální konstrukce v řeči právnické nebo v jiné odborné).

Morfologie má pro individuální výraznost jazyka význam jenom svým obecným systémem, nikoli detailními zvláštnostmi. Proto ze stanoviska funkčního nemá té důležitosti, jakou jí připisovali puristé starého typu. Jest tedy třeba dbáti toho, aby se zbytečnými archaismy morfologickými nerozšiřovala bez potřeby vzdálenost jazyka knižního a hovorového.

Velmi důležitý je pro kulturu jazykovou kultivovaný jazyk hovorový; je pramenem, z něhož beze škody se může stále oživovati jazyk knižní, a utváří prostředí, v kterém lze nejbezpečněji vypěstovati jazykový cit, jenž je nutný pro ustálenost jazyka spisovného.

Jak spisovný jazyk hovorový, tak i spisovný jazyk knižní jsou vyjadřovacími prostředky kulturního života, který u každého národa mnoho přejímá ze společného kulturního fondu celé příslušné vzdělanostní oblasti; je proto přirozené, že odlesk toho kulturního společenství padá i do spisovného jazyka a bylo by nesprávné bojovati proti tomu ve jménu jazykové čistoty.

Péče o čistotu jazykovou má místo v jazykové kultuře, jak vyplývá z výkladů již uvedených, ale každý přepjatý purismus, ať logistický nebo historizující nebo folklorizující, opravdové kultuře spisovného jazyka škodí.

Většině spisovných jazyků slovanských pro jejich poměrně mladou tradici anebo pro přerušovaný nebo překotný vývoj je péče o kulturu jazyka velmi potřeba.

V poslední době se intenzívně pracuje o vytvoření spisovných jazyků slovanských, a to i u kmenů bez ustálené literární tradice jazykové; v této práci příslušela by funkční lingvistice vý-

znamná úloha: zvoliti z existujících fonologických a gramatických variant ty, které jsou nejvýhodnější pro spisovný jazyk, a to buď svými diferenciačními hodnotami anebo schopnostmi pro expanzi; vypracovati písmo a pravopis nikoliv tak, aby byly vedeny úsilím po fonetické transkripci a úvahami rázu diachronického, nýbrž tak, aby se řídily synchronickou fonologií, při čemž by se při vyjádření fonologických korelací dosáhlo maximální ekonomie písma; vypracovati slovník, zvláště terminologii; do vypracování slovníka nemají zasahovati úvahy purismu nacionalistického, archaizujícího ap., poněvadž takový upřílišněný purismus ochuzuje slovník, způsobuje nadbytek synonym, přílišnou etymologickou souvislost termínů se slovy každodenního oběhu, asociativnost a emociální zabarvení škodlivé pro termíny a konečně přílišnou lokální uzavřenost vědecké terminologie.

10.

Užití nových směrů lingvistických na školách středních.

a) P ř i v y u č o v á n í j a z y k u m a t e ř s k é m u .

1. K řešení praktické otázky, jak se má vyučovati jazyku mateřskému na středních školách, přispívala lingvistika historikosrovnávací velmi málo; objektem jejího bádání byl vývoj jazyka a přitom si všímala především starších období jazykových a z jazyka doby současné spíše nářečí než jazyka spisovného.

Nové směry lingvistické mohou dáti i pro řešení této praktické otázky bezpečnější podklad; styčné body mezi novou lingvistikou a úkolem vyučování jazyku mateřskému na střední škole jsou zejména tyto:

lingvistice synchronické jsou objektem bádání synchronické jevy jazykové, tedy vždy jazyk jedné doby, především doby současné: tímto svým objektem se sbližuje s úkolem střední

školy, a to tím více, že se i současný spisovný jazyk stává opět objektem lingvistického bádání;

funkční lingvistika vidí v jazyce souhrn účelných prostředků určovaných rozmanitými funkcemi jazyka a cílem pěstování jazyka mateřského na střední škole je schopnost využití hospodárně a racionálně jazykových prostředků podle účelu a podle situace, tj. schopnost co nejlépe vyhovovati v určitých případech dané funkci jazyka (např. v dialogu, v různých druzích písemností, v úvaze apod.);

pojetí jazyka jako funkčního systému a úsilí stanovití přesné charakteristiky jednotlivých současných jazyků mohou poskytnouti i školské klasifikaci jevů jazykových a výkladu o nich bezpečnější podklad.

2. Podstatný rozdíl mezi vědeckým lingvistickým bádáním a úkolem střední školy v jazyce mateřském je ovšem v tom, že na škole je cílem co nejlepší praktické ovládní jazyka v různých jeho funkcích, souvisících s kulturním životem, tedy zvláště spisovného jazyka. V téže věci je právě také důležitý rozdíl mezi předměty naukovými a mezi vyučováním jazyku mateřskému na střední škole: při vyučování jazyku mateřskému nejde o získání jistého množství lingvistických vědomostí.

Rovněž je důležitý rozdíl mezi učením jazykům cizím na školách a mezi učením jazyku mateřskému, lépe řečeno jeho pěstováním: v jazyce mateřském jde o postupné rozvíjení jazykové pohotovosti, kterou si žáci sami ze života přinášejí, a to pro jisté funkce jazyka zcela přesnou a propracovanou.

3. Cíl naukový (teoretický) v jazyce mateřském ustupuje do pozadí před tímto cílem praktickým (technickým) a rozsah teoretického učení lze určovati podle toho, kolik znalostí teoretických o vlastním jazyce mateřském je třeba pokládati za nutné pro příslušný stupeň a druh školy ze stanoviska obecně vzdělávacího a kulturního a kolik je nutno pro praxi jazykovou v speciálních funkcích jazyka spisovného (v. odst. 8).

4. K uvedenému postupnému rozvíjení jazykovému pramálo může přispěti znalost faktů historického hláskosloví nebo tva-

rosloví anebo znalost toho, jak se třídí dialekty ap. Velmi účelně však k tomu přispívá úvaha o hotovém jazyce, při níž žák rozlišuje jazykové prostředky jemu známé a dosud neznámé, poznává způsob jejich užití a uvažuje o tom, jak se jimi dosáhlo zamýšleného účelu. Rovněž k tomu účelně přispívají vlastní pokusy žákovské, v nichž se žák snaží vyhověti jazykovými prostředky jemu známými dané funkční úloze; ta ovšem začíná nejjednodušší funkcí komunikační a postupně se stává komplikovanější. Takovým způsobem se rozšiřuje a propracovává zásoba slovní, prostředky pojmenovací a usouvztažňovací a poznávají se způsoby jejich užívání (neboli podle tradičních názvů: slovník, nauka o tvoření slov a o jejich významu a skladby v užším i širším smyslu). Takový přístup se nemá omezovati jen na projevy písemné, nýbrž má přihlížeti i k projevům ústním, dbáti i o jejich zvukovou stránku a propracovávati ji.

5. Z funkce spisovného jazyka vyplývá, že nelze takovéto pěstování rozvoje spisovného jazyka ukončiti dříve, než žák dospěje k chápání obsahové stránky oblastí vlastních spisovnému jazyku; naopak, že právě propracování spisovného jazyka v jeho oblastech odlišných od jazyka lidového náleží do vyšších tříd střední školy.

6. Je třeba, aby žáci poznali, že se i spisovný jazyk různí podle účelu, že podstata správného a výrazného stylu je v tom, aby jazykový projev byl adekvátní účelu projevu; nutno naprosto vymýtiti ze škol hodnotící hierarchii stylovou mezi stylem prostým a stylem "ozdobným".

7. Je třeba od počátku - ale postupně - zdůrazňovati z praktických důvodů to, v čem se systém fonologický a gramatický spisovného jazyka liší od jazyka lidového (obecného), známého žákům z rodiny a ze života, ale naprosto není třeba proto učiti i tomu, v čem se s ním jazyk spisovný shoduje. Naopak je třeba velmi pozorně dbáti toho, aby nevznikala u žáka nedůvěra k vlastní znalosti jazyka mateřského; tu nesmí škola negovat, nýbrž se o ni má opírat.

8. Je třeba shrnovat nabyté poznatky o jazyku v poznání

jazykového systému; odhalování jazykového systému a práce s ním má pro žáka také jiný význam než vzdělávání jazykové, ale uvědomění systému je důležité i pro praxi jazykovou, v níž jde o vědomé účelné vyjadřování a tvoření, nutné právě ve funkcích jazyka spisovného.

b) P ř i v y u č o v á n í j a z y k ů m s l o v a n - s k ý m .

1. Všeobecně se uznává, že poznání cizího jazyka slovan-ského na škole musí mít praktický ráz. Takové poznání se obyčejně naprosto oddělovalo od poznání vědeckého, za něž se uznávalo jen poznání historickosrovnávací; takto oddělovati historickosrovnávací studium jazyka jako vědecké studium od poznání praktického, s ním naprosto nesouvisícího, jest však ze stanoviska současné lingvistiky jen předsudek. I praktické učení jazyka může a má být vědecky odůvodněno a opřeno.

Historickosrovnávací lingvistika nemůže poskytnouti praktickému učení jazyka tento vědecký základ. Praktické učení jazyku požaduje poznání jazyka především v určité jeho funkci, v určitém sociálním prostředí, za určité situace, neboť zkoumání jazyka beze zřetele ke konkrétním funkcím je pouhá abstrakce. Proto funkční lingvistika, uznávající jazyk za systém prostředků, kterých užívá mluvící jedinec nebo nějaký celek podle účelu mluvení, poskytuje možnost vědecky řešiti tuto otázku.

2. Je obecně známo, že je dosti málo lidí, kteří by i v svém mateřském jazyce stejně ovládali veškeré funkce; často se vyskytají případy, že jednotlivec, třeba i filologicky vzdělaný, jen stěží napíše nebo vůbec nedovede napsati žádost, oznámení, novinářskou zprávu ap., nejde-li o věc z jeho oboru. Tato skutečnost vytyčuje směrnice praktického učení jazyku: např. na školách obchodních jde o to, aby žáci ovládali ten jazyk, kterého se užívá pro účely obchodní (obchodní řeč hovorovou, korespondenční, novinářskou, řeč obchodních vědeckých článků ap.); na školách středních v užším slova smyslu jde na rozdíl od škol odborných o to, aby žáci ovládali jazyk obecné kultury (tj. jazyk vrstvy vzdělané bez speciálního odborného

zabarvení, a to ve formě mluvené i psané). Mimo speciální funkce jest nutno vždy poznati a ovládnouti jazyková fakta s funkcí elementárních styků sociálních, jako pozdravy, obraty při seznámení, otázky o počasí, o čase ap., ale takových prvků je poměrně málo; jimi může začít každé jazykové učení.

3. Pro učení jazykům slovanským na školách slovanských je třeba využívatí příbuznosti těchto jazyků, a to tak, že je třeba vykládati a cvičiti i při vyučování (přednáškách) i v cvičebnicích od počátku nikoliv jen to, co je společné, nýbrž především to, čím se liší jazykový systém jednoho jazyka slovanského od druhého. Jak učení samo, tak i cvičebnice musí býti diferenční, vybudovaná na různostech mezi mateřským jazykem žáků a jazykem slovanským, kterému se učí.

4. Při učení je třeba přihlížeti kosobitým rysům fonologického systému (i k jeho realizaci ve výslovnosti a k vyjádření v pravopise) a systému gramatického určitého jazyka slovanského a zároveň k hlavním rysům jeho struktury lexikální. Seznámení s nimi se děje postupně na obvyklých sděleních a na kontextu, nikoliv na jednotlivých slovech. Podrobnosti postupu jsou určovány tím, který slovanský jazyk v kterém slovanském prostředí se studuje, a druhem a stupněm školy i celkovým vzděláním žáků. Např. při popisu fonologického systému ruského pro Čechy zdůrazníme střídání tvrdých a měkkých souhlásek, redukci nepřízvučných samohlásek, hlavní úlohy přízvuku; při popisu fonologického systému českého pro Rusy zdůrazníme úlohu kvantity, její nezávislost na přízvuku, gramatické střídání prepalatálních a postpalatálních vokálů za určitých podmínek (důsledek tzv. přehlásky) ap. Při popisu systému forem slovních je potřeba zdůrazniti produktivní formy flektivní, také při popisu forem skupinových (tzv. sklady) je třeba upozorňovati na důležité rozdíly (pro ruštinu na úlohu pomocného slovesa, na výrazy nutnosti a možnosti, na slovesné výrazy složité, na předložky, spojky a jejich funkce ap.).

Co se týče slovníka, pokládáme za správné, aby se rozšiřovala jeho znalost z kontextu a z jednotlivých jazykových sděle-

ní tak, aby celkový postup měl pro jazykovou příbuznost ráz luštění jazyka studovaného ze strany žáka, nikoliv ráz pouhého učení rozluštěného jazyka učitelem, jak tomu bývá při studiu jazyků zcela cizích a mrtvých (latiny, řečtiny ap.), totiž, aby porozumění převládalo nad pouhým poznáváním. Ovšem i poznání slovníka každého jednotlivého jazyka slovanského má své důležité zvláštnosti, tak např. pro ruštinu jest velmi důležité ukázati vrstvu církevně slovanských prvků v ní a jejich stylistický význam (glava - golova, otvratit - otvorotit, isčerpat - vyčerpat apod.).

5. Je však nebezpečí, aby se při počátcích studia neupevnila představa o větší shodě jazyka vlastního s jazykem, kterému se učí, než je tomu ve skutečnosti: stává se, že se funkce kategorií jiného jazyka slovanského přenášejí v systém jazyka mateřského; z toho vzniká svérázný "jazyk všeslovanský" nebo jazyk česko-ruský, srbsko-polský, rusko-bulharský ap. Funkce kategorií je třeba probíratí především v jejich vlastním jazykovém systému.

6. Podle toho, co jsme uvedli, nejdůležitější otázka metodicko-didaktická je zpracovati podle těchto směrnic propracované cvičebnice, chrestomatie a pomůcky, které by umožňovaly postupně ovládnouti jazyk v určitých jeho funkcích. Soubor takových pomůcek by poskytl bezpečný základ jazykového poznání, s nímž by žák šel do života a jež by mohl rozšiřovati podle úkolů, které mu dají konkrétní okolnosti, a podle sociálního prostředí, do kterého přijde.

D O S L O V

Jazykovědné sdružení při Československé akademii věd se rozhodlo zpřístupnit v nových edicích některé ze starších domácích lingvistických prací, které vydatnou měrou zapůsobily na další vývoj československé jazykovědy. Potřeba reedice vyplývá nejen z obsahové závažnosti takových pramenů, ale i z toho, že byly otištěny zpravidla jen v starých ročnících časopisů nebo jako sjezdové materiály apod., a jsou proto dnes už jen velmi nesnadno dostupné.

Skutečnost, že první texty, které v této edici vydáváme, jsou právě Mathesiova stať o potenciálnosti jazykových jevů a Teze Pražského lingvistického kroužku, vypracované pro Prvý mezinárodní sjezd slavistů, není jistě nutno obšírně zdůvodňovat. Je obecně známo, že právě tyto dva texty, z nichž první pochází už z r.1911, druhý pak z r.1929, měly sehrát důležitou úlohu v historii funkčně strukturní koncepce pražské jazykovědné školy. Studie Mathesiova inspirovala později řadu pražských tezí základní povahy a text z r.1929 představuje prvou soubornou kodifikaci zásad pražské školy. Širší jazykovědná veřejnost se s těmito tezemi seznámila v jejich francouzském znění, které bylo uveřejněno téhož roku 1929 v prvním svazku Travaux du Cercle linguistique de Prague a které vyvolalo v jazykovědném světě ohlas, s jakým se stěží setkala kterákoli jiná jazykovědná publikace vyšlá v období mezi dvěma válkami.

Nicméně je třeba konstatovat, že oba texty, které tu otiskujeme, se dočkaly mnohem menší publicity, než by si byly zaslouhovaly. To platí zvláště o Mathesiových výkladech o jazykové potenciálnosti, které byly sice předneseny na schůzi historicko-filologické třídy Královské české společnosti nauk, ale zapadly tu takřka bez ohlasu. Mathesius sám s trpkým úsměvem vzpomínal, že se po jeho přednášce vůbec nikdo nepřihlásil k diskusi a že sám Josef Zubatý, učenec evropského rozhledu, přednášku zhodnotil jako sice zajímavou, ale pro dané posluchačstvo příliš jemnou. Ale ani tištěná verze přednášky neměla

osud o mnoho příznivější: protože přes půl století nevyšla ve světovém jazyce, ale pouze česky, zůstala v zahraničí prakticky nepovšimnuta.¹⁾ Že tomu tak bylo jen ke škodě věci, o tom svědčí výrok Romana Jakobsona, který se s českým zněním seznámil v Praze v raných letech dvacátých. Ujistil tehdy Mathesia, že kdyby byl svou přednášku proslovil v roce 1911 v Moskvě, byl by jí tam způsobil pravou lingvistickou revoluci. Pražské jazykovědné ovzduší však bylo v té době ještě silně poplatné tradici historizující (a navíc do určité míry i atomizující) jazykovědy mladogramatického typu, a proto zdaleka ještě nebylo s to novou koncepcí pochopit a ocenit.

Druhý text naší reedice, Teze pražského Kroužku, měl osud podobný, s tím rozdílem, že sice získal brzy značnou publicitu v cizině (ke znění francouzskému, otištěnému již r. 1929 v *Travaux*, přibylo po válce ještě znění ruské a italské²⁾, avšak české, původní znění bylo ve své úplnosti publikováno vlastně jen jako sjezdový materiál určený účastníkům Prvého sjezdu slavistů. Protože protokoly tohoto sjezdu zůstaly bohužel nezveřejněny, zůstal i originální český text úplných pražských tezí tiskem velmi vzácným a československá veřejnost, zvláště pak mladší generace jazykovědců, se s obsahem tohoto závažného dokumentu seznamovala zpravidla zase jen ve francouzském překladu (i když část Tezí byla v poslední době publikována v *Naší řeči*, roč. 51, 1968, s. 152-154). Třebaže francouzský překlad pořizovaný za stálého dozoru autorského kolektivu Louis Brunem, dobrým znalcem češtiny, je v podstatě věrný, není pochyby o tom, že pro důkladné studium zásad pražské jazykovědné školy bude i tu nutno jít ad fontes a že tedy i z tohoto důvodu lze edici našeho druhého textu pokládat za podnik opravdu naléhavě potřebný.

Oba texty zde přetiskované si žádají několika stručných poznámek. Povšimněme si nejprve stati Mathesiovy. Vyjádřil-li se v létě 1964 k autoru tohoto doslovu známý americký lingvista Charles F. Hockett po přečtení tehdy právě vyšlého anglického překladu, že je prostě fantastické, jak mohl Mathesias

k takové koncepci dospět již r.1911, je stejného názoru i český dnešní čtenář, i když je o kořenech a pramenech Mathesiovy koncepce pochopitelně zpraven lépe než čtenář americký. Je nespornou skutečností, že ve své přednášce r.1911 Mathesius daleko předběhl svou dobu a že za to platil obvyklou daň průkopníků: dlouho byl nechápán a jeho slovům dlouho nebylo rozuměno.

Prvé odvážné novum znamenal v Mathesiové stati synchronický, nehistorický přístup k jazykové skutečnosti (Mathesius sám mluvil o přístupu "statickém", proti němuž stavěl přístup "dynamický", kterým rozuměl přístup diachronický, vývojový). Anglistickému odborníkovi v té době snad tento přístup ani nepřipadal tak revoluční, protože náběhy k němu a jeho výhody mohl poznat u vynikajících anglistických badatelů zahraničních, např. u Henryho Sweeta a Otty Jespersena. Avšak v jazykovědném ovzduší českém (a vůbec středoevropském), které bylo před první světovou válkou orientováno téměř napořád výrazně historicky, by byl tento přístup opravdu musil působit převratně, kdyby tu byl býval domyšlen do všech důsledků.

Druhé, ještě významnější novum byl ovšem sám pojem potenciálnosti, jímž Mathesius rozuměl synchronní kolísání řeči v daném jazykovém společenství. Zdůraznění tohoto pojmu ukazuje, že Mathesiův termín "statiky" pro jazykovou synchronii nesmíme chápat doslovně: stav jazyka v dané době Mathesius nechápe jako strnule neměnný, ale jako v jistých mezích kolísající, tj. měnlivý. Tato měnlivost (či oscilace) je nejen nutný předpoklad pro nepopíratelný fakt jazykového vývoje, ale navíc také umožňuje, jak na to Mathesius poukazuje, řešit některé obecně jazykovědné otázky, jako např. problém samostatnosti slova ve větě, otázku, mají-li jednotlivé druhy slov vlastní určitý stupeň důrazu atp. Odpověď na takové a podobné otázky formuluje Mathesius v tom smyslu, že v jazyce existují určité tendence, které sice nepůsobí konstantně jako fyzikální zákony, ale přece se projevují zcela zřetelně a jsou statisticky postižitelné (mimoходом, už v této stati vidíme, jak Mathe-

sius dokázal už na počátku století chápat význam statistických dat pro jazykovědu, jak to později výrazně prokázal svými průkopnickými články na témata kvantitativně fonologická). Aplikuje svou tezi o tendencích v jazyce, dovozuje Mathesius, že např. samostatnost slova ve větě zůstává lingvistickou skutečností, i když se projevuje jen potenciálně, nikoli konstantně vždy a za všech okolností. Argumenty Mathesiovy v tomto bodě znějí stále zcela moderně a mohou i dnes čtenáři mnoho říci: moderní jazykověda si dnes stále zřetelněji uvědomuje - i když toto poznání ještě přirozeně neproniklo všude -, že na společenské vědy nelze mechanicky aplikovat metodické postupy platné v tzv. vědách exaktních, vyznačujících se právě konstantně působícími zákony, a že proto např. matematicko-algebraické modely nikdy nemohou být plně právy situací charakteristické pro systém konkrétního jazyka.³⁾

Také Mathesiovy výklady o slohovém rozrůznění řeči a o signálech této slohové diferenciaci (najdeme je nejen na rovině lexikální, ale i na gramatické a zvukové) zachovávají stále svou platnost a novodobá, funkčně pojatá stylistika, jejímiž významnými dnešními představiteli jsou např. K. Hausenblas, M. Jelínek a A. Stich, tuto stále moderní koncepci Mathesiovu, propracovanou pak v třicátých letech B. Havránkem, na půdě pražské školy soustavně rozvíjí.

V závěrečných odstavcích své studie podává Mathesius také velmi instruktivní přehled děl jazykovědné literatury, v kterých lze nalézt náznaky toho, že si jejich autoři byli více nebo méně vědomi existence potenciálnosti v jazyce. Jsou tu uváděni a hodnoceni mj. N. Kruszewski, H. Schuchardt, O. Jespersen, E. Sievers aj., dále z idealistické Croceovy filosofie vycházející K. Vossler a konkrétněji zaměřený F. N. Finck. Tyto závěrečné odstavce svědčí nejen o imponující Mathesiově informovanosti v obecně lingvistické literatuře, ale i o jeho schopnosti syntetického pohledu na nejrůznotvárnější jevy jazykovědné historie. Jen mimochodem poznamenejme, že Mathesiovu kladnému, byť kritickému, hodnocení W. von Humboldta (jeho

jméno se i zde, v stati o potenciálnosti, stručně připomíná) dává dnešní jazykověda za pravdu svým hlubokým zájmem o Humboldta a jeho jazykovědnou koncepci, i když ovšem Humboldtovi dnešní obdivovatelé leckdy postrádají mathesiovské kritičnosti.⁴⁾

Významné je i to, že již v r.1911 tehdy devětadvacetiletý Mathesius vyslovuje své přesvědčení, že "postup od statiky k dynamice je v jazykozpytě nejspolehlivější", t.j. že problémy synchronické je nutno řešit dříve, než se přistoupí k řešení problémů jazykového vývoje. Ve shodě s tím je živý zájem pražské jazykovědné školy v následujících desítiletích o synchronistickou jazykovou problematiku, i když v ní ani problémy jazykovědné diachronie nebyly nikterak zanedbávány (jak ukazují např. práce Jakobsonovy, Trnkovy i Havránkovy). Nepochybné je ovšem to, že právě Mathesia samého vždy přitahovala především problematika současného jazyka: odůvodňoval to tím, že jedině současný jazykový stav může badateli poskytnout materiál úplný a snadno kontrolovatelný. To všechno svědčí o skutečnosti, že Mathesius byl již na konci třetí desítky svého života učenecm plně vyvráleným s koncepcí důsledně promyšlenou, i když ji přirozeně v dalších letech a desítiletích stále prohluboval a zjemňoval.

Jen v jednom závažnějším bodě musil být Mathesius z r.1911 korigován Mathesiem let třicátých a pozdějších. Byl to jeho původně přílišný důraz na úlohu individua v jazykovém dění a nedůvěra k tomu, co tehdy nazýval "jednostranné zdůrazňování společenské povahy řeči" (byla to tato nedůvěra, která vysvětluje tehdejší jeho jisté sympatie ke Crocemu a Vosslerovi). Je zajímavé, že toto jednostranné zdůrazňování tehdy vytýkal i Humboldtovi a jeho stoupencům. Dnes nám, stejně jako Mathesiovi pozdějších let (viz jeho posmrtné vydaný Obsahový rozbor současné angličtiny, Praha 1961, s.7), vadí na Humboldtovi spíše to, že mu důraz na ustavičné tvoření v jazyce (energeia) zastíral poznání, že jazyk je v podstatě systém - právě systémovost je nutný předpoklad společenského fungování jazyka. Pod-

ději Mathesius poznal, že fakt synchronního kolísání v jazyce není nijak v rozporu s jeho společenskými úkoly. Jistě k tomuto poznání přispěl i stálý a těsný kontakt s přáteli, s nimiž organizoval Pražský lingvistický kroužek, jehož byl až do své smrti předsedou. Zvláště tu byl silný vliv Jakobsonův a Trubeckého, i když se Mathesius od těchto ruských učenců, podobně jako Havránek, vždy odlišoval živým zájmem o jazykový detail a jazykovou realitu, viděné v systémovém kontextu. U Jakobsona a Trubeckého, stejně jako i u B. Trnky, konstatujeme naopak spíše vidění velkorysých systémových kontur a snahu o uchopení obecných závislostí a zákonitostí. Smysl pro systémově viděný jazykový jev a pro konkrétní promluvovou realitu, který je tak typický pro Mathesiovy stati jak anglické, tak bohemistické, a to i pro statě o potenciálnosti, představuje osobitý tón českého lingvistického realismu (vždy uznávaný a ceněný i samým Trubeckým) v harmonickém souzvuku pražské jazykovědné školy.⁵⁾

Stručnou poznámku si ještě žádá jazyková stránka Mathesiovy stati. Při jejím pročitání je třeba pamatovat, že běží o pojednání vzniklé před téměř šedesáti lety, že tehdejší gramatický (a hlavně syntaktický) úzus se v nejednom bodě dost lišil od úzu dnešního a že také kritéria dobrého naukového slohu platná tehdy se v lecčems nesrovnávají s kritérii platnými dnes. Je známo, jak pronikavě zasáhlo do vývoje české věty a českého naukového slohu období následující po první světové válce a jak se i jazykovědné texty asi od poloviny let dvacátých po těchto stránkách dost výrazně liší od jazykovědných textů vzniklých před první světovou válkou a v období následujícím bezprostředně po ní. O jak pronikavé rozdíly tu běželo, lze ostatně poznat i ze srovnání jazyka a slohu těch Mathesiových statí a knih, které vyšly před ranými dvacátými lety a po nich. Okolnost, že Mathesius byl vždy znám jako velmi pečlivý stylist, je jen dalším důkazem toho, že jazykové a slohové rozdíly mezi jeho dřívějšími a pozdějšími pracemi byly opravdu podmíněny změnami v stylisticko-syntaktické nor-

mě, nikoli nějakým dodatečným "vylepšováním" dřívějších stylistických kazů v autorově osobním jazyce.

Tolik bylo třeba říci dnešnímu čtenáři, kterého by jinak jistě zarazilo pro něho dnes velmi neobvyklé umístování zvratných zájmen za určitý slovesný tvar, časté kladení přívlastku až za jméno tímto přívlastkem určované, tu a tam i neobvyklé dnes odvození slova (j. "slovný druh" místo dnes běžného "slovní druh"), nebo i jazykovědného termínu, který dnes už z praxe zcela vymizel (j. "zásloví" ve významu "konec slova"). Všechny tyto rysy, dnes pocítované jako archaismy, ale před šedesáti lety ještě běžné složky odborného textu, byly ovšem v duchu platných edičních zásad v textu ponechány. Upraven byl jen pravopis, především u slov přejatých a u zkratek, a některé technické drobnosti (např. u odkazů, kde údaj je "na str. 78 a násl." nahrazeny běžným dnes "na s. 78n." apod.). Opraveny byly ovšem zřejmé tiskové chyby; konečně byla jedna vložka, v originále vsazená do značněji rozsáhlé věty, z ní vyřazena a umístěna po čáru jako poznámka č.6.

Dodejme ještě, že jsme občas předlouhý Mathesiův odstavec, přesahující v originále až tři stránky, rozčlenili pro větší zřetelnost v několik odstavců kratších. Obsahové úseky, v něž se celá stať zřetelně člení, jež však nejsou v tisku vyznačeny rozdělením textu v kapitoly, jsme naznačili v přetisku tím, že v textu vynecháváme volnou řádku tam, kde by měl být začátek nové kapitoly. - Tolik jsme pokládali za nutné poznamenat k Mathesiově stati, která tvoří prvou část přítomného našeho svazčku.

Druhý text, který v tomto svazčku vydáváme, Teze Pražského lingvistického kroužku, určené pro Prvý mezinárodní sjezd slavistů konaný v Praze 1929, je na rozdíl od textu prvního dílem kolektivním. Pracovala na něm, jak na to vzpomíná zakladatel a předseda Kroužku V. Mathesius,⁶⁾ "po měsíce" zvláštní komise, složená především z Jakobsona, Havránka, Mukařovského a Mathesia samého, za spolupráce členů dalších, mj. i M. Weingar-

ta, tehdy ještě velmi aktivního člena Kroužku. Zasvěcený čtenář ovšem bez velké námahy rozpozná, kdo z členů komise v podstatě zpracoval který úsek tezí: úseky 1 a 2a koncipoval nepochybně Jakobson, úsek 2b Mathesius, úseky 3a b Havránek, úsek 3c Mukařovský atd. Jsou tu ovšem i ohlasy prací jiných členů Kroužku, např. Trubeckého (nejen v úseku fonologickém, ale i ve zmínce o problému rozpadnutí prajazyka), Durnova (v úseku 4, kde se hovoří o aktuálních problémech jazyka církevněslovanského), Trnky (v úseku 5, jednajícím o fonetické a fonologické transkripci), zčásti i Savického (v úseku 6, kde je řeč o zásadách lingvistické geografie, jež ovšem mají vztah i k některým pracím Trubeckého) a L. Kopeckého (v úseku 8, jednajícím o struktuře lexika).

Přesto však naprosto nelze označit Teze jako pouhý souhrn individuálně pojatých kapitol: i když byly jednotlivé části koncipovány individuálně, byly pak všechny úseky, ba i jejich jednotlivé věty a slova mnohonásobně společně prodiskutovávány. Jen tím lze vysvětlit, že tu vznikl dokonale sladěný celek, spojený základním pojetím jazyka, který se ve všech úsecích Tezí chápe jako systém účelných vyjadřovacích prostředků. Jinými slovy, koncepce pražské jazykovědné školy se už zde jeví nejen jako strukturně orientovaná, ale i jako důsledně funkční, tj. zkoumající jazyk jako celek i každou jeho složku sub specie zastávaných funkcí, plněných úkolů. Toto funkční stanovisko, jak známo, pražskou koncepcí jazyka vždy jasně odlišovalo od jiných strukturně orientovaných jazykovědných směrů (jako byl např. kodaňský glosematismus nebo yaleský deskriptivismus)⁷⁾ a umožnilo pražské škole dosáhnout cenných výsledků i v těch oblastech, o které ony ostatní směry nejevily valný zájem, např. v průzkumu problematiky spisovného jazyka,⁸⁾ problematiky stylistické apod., zvláště pak ovšem v oblasti bádání o jazyce básnickém, kde stěžejní význam měly práce J. Mukařovského.⁹⁾ Bylo to však také toto funkční hledisko, které pražskou školu přivedlo k jejímu intenzivnímu zájmu o otázky jazykové správnosti a jazykové kultury vůbec. Této tematice je v Tezích věno-

ván úsek 9, v jehož formulaci se zřetelně spojují ohlasy myšle-
nek Mathesiových, Havránkových a zčásti i Jakobsonových a Trn-
kových. Podrobněji byly myšlenky obsažené v tomto úseku rozve-
deny ve sborníku Kroužku věnovaném otázkám jazykové kultury,
do něhož byly zařaděny i speciální teze Kroužku (vypracované
především B. Havránkem) této problematiky se týkající.¹⁰⁾-
Dodejme ještě, že jsme do své reedice zařadili jako úsek 10 i
teze Kroužku k problematice jazykové výuky, jež byly předlo-
ženy III. sekci slavistického sjezdu a jež zde v knižní podo-
bě vycházejí vůbec poprvé (v Travaux ani v zahraničních edi-
cích nejsou zahrnuty, vyšly však v r. 1968 v Naší řeči.)

Od vydání Tezí pražského Kroužku, které tu komentujeme,
uplynula již celá čtyři desetiletí. V kterékoli vědě znamená
čtyřicet let úsek dosti dlouhý k tomu, aby teze na jeho počátku
formulované si na jeho sklonku zachovaly význam v nejlepším
případě jen historický. To platí zvláště o vědním oboru tak po-
měrně mladém, jako je právě jazykověda, která navíc po druhé
světové válce prošla vývojem mimořádně prudkým, až překotným.
Kupodivu však přesto zůstávají Teze pražského Kroužku i po
čtyřiceti letech od svého vzniku v podstatě stejně životné a
stejně podnětné, jakými se jevily účastníkům prvního slavistic-
kého kongresu, když mu byly předloženy k diskusi. Zčásti ne-
byly ovšem ani tehdy dosti plně pochopeny - plného uznání se
jim dostalo teprve na mezinárodním fóru, na Druhém mezinárod-
ním lingvistickém sjezdu v Ženevě 1931 a na Prvém mezinárod-
ním sjezdu fonetických věd v Amsterdamu 1932.

V podrobnostech se jistě dnes v Tezích leccos jeví jako
poplatné době, v které vznikaly, např. psychologizující defini-
ce fonému jako akusticko-motorické představy; tato definice by-
la však ve značné míře motivována i snahou zpřístupnit lingvis-
tům té doby nový, neznámý pojem - je dobře si povšimnout, že i
v této psychologizující definici byla po právu zdůrazněna "vý-
znamotvornost" fonému (přesněji, jeho nositelství významu).
(Zajímavé přitom je, že moderní zájem jazykovědců o psycholin-
gvistiku dokonce do jisté míry rehabilituje určité psychologi-

zující sklony v počátcích pražské školy.) - Také zdůraznění akustické stránky jazykových jevů, v době publikace Tezí nesporně vysoce aktuální a cenné, bychom dnes asi doplnili poukazem na percepční, vjemovou stránku těchto jevů. V gramatickém systému by asi morfologii připadlo méně okrajové postavení, než jí v Tezích přisoudila mathesiovská formulace v úseku 2, a patrně bychom tu také dnes rozlišovali, jako to na základě pozdějších Mathesiových vývodů učinili F. Daneš a M. Dokulil,¹¹⁾ mezi větou a výpovědí, jež původní formulace Tezí nechává nerozlišenou. (Přitom bychom termínu "výpověď" použili v jiném významu než Teze, jež jej staví proti "thematu", kdežto dnešní lingvistika tento protiklad formuluje v termínech "thema - réma", popř. "základ výpovědi - jádro výpovědi".) Ale to všechno by byly jen dílčí opravy a úpravy. Co je nutno zvláště zdůraznit, všechny tyto úpravy by znamenaly nikoli popření funkční a strukturní koncepce Tezí, ale naopak důsledek jejího důkladnějšího a systematictějšího domýšlení a promýšlení.

Nás tu ovšem zajímá především ta okolnost, že vývoj československé jazykovědy v těch čtyřech desetiletích, jež následovala po vydání Tezí, ve svém hlavním proudu soustavně navazoval na jejich koncepci. To platí jak o studiu spisovného jazyka, tak jeho nářečí; jak o průzkumu jeho zvukové roviny, tak roviny gramatické (morfologie a hlavně syntaxe); jak o průzkumu obecně jazykovědném, tak o oborech aplikované lingvistiky. Mluvíme-li tu o aplikované lingvistice, máme na mysli především praxi jazykové kultury, zakládající se dnes už výhradně na pojetí Kroužku z raných třicátých let (formulovaném zejména v diskusním cyklu z r. 1932 - viz sborník citovaný zde výše v pozn. 10), předznamenáném příslušným úsekem Tezí zde přetištěných. Ale také výuka jazyků cizích (a ovšem i jazyka mateřského), založená na Mathesiově požadavku, srovnávat i jazyky nepříbuzné nebo příbuzné jen vzdáleně (viz úsek 1 Tezí), vedla u nás k pozoruhodným úspěchům, a to zejména při výuce angličtiny a ruštiny, zčásti i němčiny.¹²⁾ Pozoruhodné je to, že v zahraniční praxi, především severoamerické, teprve v posled-

ních pěti nebo desíti letech proniká lingvisticky fundovaná konfrontační metoda (tam označovaná jako "contrastive method", do praktické výuky cizích jazyků.¹³⁾ I tato skutečnost svědčí o tom, že koncepce pražské jazykovědné školy znamenala zřetelný předstih proti soudobé světové jazykovědě, nejen pokud se týče teoretické koncepce jazyka jako účelně fungujícího systému, ale i pokud se týče vyvození důsledků z této koncepce pro naléhavé potřeby životní praxe.¹⁴⁾

Po stránce jazykové byla edice Tezí mnohem menším problémem než edice Mathesiovy stati o potenciálnosti. Její slohová a gramatická stránka, řídící se už zmodernizovanou normou gramatickou a stylistickou, je v podstatě shodná s požadavky, které se na dobrý naukový projev kladou i dnes. Aktuální tu byla jen úprava pravopisná, zejména opět u slov přejatých. Výjimečně jsme ponechali původní pravopis u termínu "thema" (ve smyslu "základ výpovědi"), a to proto, že s pravopisnou podobou "téma" je u nás dnes těsně spjata představa "námětu", "základní myšlenka projevu" atp. Činíme tak ovšem jen pro větší zřetelnost výkladu a naprosto nechceme toto grafické rozlišení vymáhat jako závazné pro praxi našich lingvistů. - Jinak bylo opraveno jen něco málo zřejmých tiskových chyb (nejdůležitější v úseku 8, ř. 17 shora, kde chybně vytištěné "monografie" nahrazeno správným "morfologie").

Mohli jsme tu uvést jen několik málo dokladů toho, jak významné místo v dějinách československé jazykovědy přísluší textům, k jejichž reedici tu přistupujeme a jež dodnes zůstávají ve vysoké míře ideovým základem i současné jazykovědné práce jak české, tak slovenské. Touto edicí proto zároveň splácíme alespoň část dluhu záležejícího v tom, že naše jazykověda až dosud nedokázala zjednat těmito dvěma základními pracím, po tak mnohé stránce určujícím její další vývoj, takovou publicitu, jaké si právem zaslouží. Tím méně ovšem dokázala vydat vhodný výbor základních prací pražské školy, jaký

dnes už mají zahraniční jazykovědci jak na východě, tak na západě - ale to už by byla jiná kapitola.

POZNÁMKY

1) V anglickém překladě byla publikována v antologii A Prague School Reader in Linguistics (ed. J. Vachek), Bloomington 1964, s. 1 - 32; ruský překlad vyšel v sborníku Pražskij lingvističeskij kružok (ed. N.A. Kondrašov), Moskva 1967, s. 42 - 69.

2) Ruské znění vyšlo ve zkrácené podobě u V.A. Zveginceva, Istorija jazykoznanija XIX i XX vekov v očerkach i izvlečenijach,³ II, Moskva 1964, s. 123 - 140, v plném znění pak v sborníku Pražskij lingvističeskij kružok (v. zde pozn. 1), s. 17 - 41. Italské znění vyšlo v Miláně 1966 v publikaci Il Circolo Linguistico di Praga, Le tesi del '29 (v nakladatelství Silva). Francouzské znění bylo po válce přetištěno v Prague School Reader (viz zde pozn. 1), s. 33 - 58.

3) Srov. N.D. Andrejev, Models as a Tool in the Development of Linguistic Theory, Word 18, 1962, s. 186 - 197 (zvl. s. 197).

4) Viz např. kritický projev E. Coseria na adresu N. Chomského, pronesený na vídeňském výročním zasedání Societas Linguistica Europaea v září 1969 (vyjde v časopise Societas Folia Linguistica, Haag).

5) Podrobněji o tom viz v naší přednášce na bukureštském mezinárodním lingvistickém sjezdu v r. 1967 (vyjde v Proceedings téhož sjezdu).

6) V. Mathesius, Deset let Pražského lingvistického kroužku, Slovo a slovesnost 2, 1936, s. 137 - 145 (zvl. s. 141).

7) Podrobnější srovnání lze nalézt v naší monografii The Linguistic School of Prague (Bloomington - London 1966). Velmi vhodně pojednává o pražské škole V.A. Zvegincev v antologii cit. zde v pozn. 2 v kapitole nadepsané "Funkcionalnaja ling-

vistika". Viz i stať T.V. Bulyginové "Pražskaja lingvističeskaja škola" v sborníku Osnovnyje napravlenija strukturalizma (ed. M.M. Guchman, V.N. Jarceva), Moskva 1964, s. 46 - 126, a nejnověji francouzský sborníček L'école de Prague, éd. Change 3, Paris 1969.

8) Srov. např. soubor staťí B. Havránka Studie o spisovném jazyce (Praha 1963).

9) Již před více než čtvrtstoletím vyšel významný soubor jeho prací Kapitoly z české poetiky I - II (Praha 1941); nověji byl vydán soubor jeho estetických staťí Studie z estetiky (Praha 1966).

10) Pražský lingvistický kroužek, Spisovná čeština a jazyková kultura (red. B. Havránek a M. Weingart), Praha 1932. Sborník obsahuje staťi V. Mathesia, B. Havránka, R. Jakobsona, J. Mukařovského a M. Weingarta, a ovšem i Havránkem koncipované kolektivní teze Kroužku o zásadách jazykové kultury. - Srovn. i A. Jedlička, Zur Prager Theorie der Schriftsprache, Travaux linguistiques de Prague 1, 1964, s. 47 - 58.

11) Srov. M. Dokulil a F. Daneš, K tzv. významové a mluvnické stavbě věty. Sborník O vědeckém poznání soudobých jazyků, Praha 1968, s. 231 - 246. Závažné příspěvky k této problematice podali i jiní pracovníci pražské školy. zvl. J. Firbas (v. hlavně jeho stať Ze srovnávacích studií slovosledných, Slovo a slovesnost 23, 1962, s. 161 - 174). - Pozoruhodné je, že např. americká lingvistika dospěla k rozlišení thematu a rématu (jež označuje termíny topic : comment) teprve po druhé světové válce - srov. např. C. F. Hockett, A Course in Modern Linguistics (New York 1958), s. 201, 204.

12) Srov. L. Kopeckij, Ruština pro Čechy (Praha 1935) V. Mathesius, Nebojte se angličtiny (Praha 1936); J. Nosil, Poznejte němčinu (Praha 1942) aj.

13) Viz např. dvě monografie z americké "Contrastive Structure Series", totiž W. G. Moulton, The Sounds of English and German, a H.L. Kuffner, The Grammatical Structures of English and German (obojí Chicago - London 1962). - Významně se na

pracích tohoto "kontrastivního" typu posílají i evropští učen-
ci, zvl. stuttgartský anglista G. Nickel.

14) Zahraniční lingvistiku zajímá problematika standardi-
zace jazyka také teprve v poslední době. (V. zejména Punya
Sloka Ray, Language Standardization, 's-Gravenhage 1963; V.
Tauli, Introduction to a Theory of Language Planning, Uppsala
1968, aj.)

Josef V a c h e k

OBSAH

Vilém Mathesius	
O POTENCIÁLNOSTI JEVŮ JAZYKOVÝCH	5
Pražský lingvistický kroužek	
TEZE PŘEDLOŽENÉ PRVÉMU SJEZDU SLOVANSKÝCH FILOLOGŮ	
V PRAZE 1929	35
Doslov	67

U ZÁKLADŮ PRAŽSKÉ JAZYKOVĚDNÉ ŠKOLY

Prameny české a slovenské lingvistiky, řada česká, sv. 1

K vydání připravil prof. dr. Josef Vachek, DrSc.

Vydala Academia, nakladatelství Československé akademie věd,
Praha 1970

Obálku navrhl Josef Zezulka

Technický redaktor Jaroslav Kudrnovský

I. vydání - 84 stran

Ofsetem vytiskla Státní tiskárna, závod 5, Praha 8 - Libeň

4,36 AA - 4,48 VA

Náklad 1500 výtisků - 12/1 - 8385

21-056-70

Cena brož. výtisku 8,- Kčs

509-21-862